

Wittgensteins Tractatus

Bacheloropgave

Af

Mikkel Holm Sørensen

Vinter 1996-97

	Indledning	
Fremstilling.	4
Gennemgang af den kronologiske struktur.	5
Gennemgang af den logiske struktur.	6
Ekstensionalitetsteser	6
Billedteorien i: Afbildning generelt	10
Billedteorien ii: Sprog-billedteori.	12
Ontologien.	14
Det udsigelige.	17
Kritik	20
Ekstensionalitetsteser	21
Ontologien	23
Det udsigelige	24
Argumentationsstrukturen.	24
Et logisk eller metafysisk værk?	27
Den kronologiske struktur.	27
Tractatus set biografisk.	29
Konklusion	31

Indledning.

Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus* (herefter blot *Tractatus*) er vel nok det eneste filosofiske værk, der efter at have erklæret sig selv meningsløst og på en måde futilt, er blevet genstand for så megen opmærksomhed. Værkets karakter har gjort det til en kanon inden for moderne filosofi, ompundet med mystik i en grad, at mange af fortolkningerne har været rene eksegeser. Dette er dog heller ikke helt urimeligt, idet *Tractatus* er udfærdiget i en ikke-argumenterende, næsten dogmatisk stil, som netop kendetegner religiøse skrifter. Værket har da også haft en virkningshistorie, som det ikke er mange forundt, og det har været grundlag for flere forskellige filosofiske skoler. Deriblandt den logiske positivisme, og idealsprogsfilosofien. Derudover har det haft en stor betydning for den moderne logik, blandt andet ved indføring af sandhedstavler og antagelsen om at logikkens sætninger er tautologiske.

Nu kunne man godt tro, at her var tale om to forskellige bøger, idet man ikke normalt forbinder logik med mysticisme, det notorisk rationelle og irrationelle. Filosofihistorien er stort set også en lang beretning om netop denne dikotomi (med nogle få undtagelser som f.eks. Augustins 'credo ut intelligam'), og filosofiens raison d'être regnes normalt for at være dens rationelle verdensanskuelse. Måske er det netop dette der har givet *Tractatus* denne dragende effekt på så mange, og tilsvarende afstandstagen hos en del. *Tractatus* tvinger på en eller anden måde een til at tage stilling, og det er svært at forholde sig fuldstændigt neutralt.

Da jeg i sensommeren 1996 læste *Tractatus* for første gang, var det således med stor forventning. På grund af mit meget begrænsede kendskab til Wittgenstein, ud over netop myterne og den sædvanlige pro et contra stemningsfyldte diskussion omkring ham og hans værker, blev jeg virkelig overrasket. *Tractatus* fremstod for mig nærmest som et klassisk skolastisk værk, et altfavnende og derfor lidt naivt system. Filosofien deri var fyldt af reminiscenser og, troede jeg, allusioner (jeg fandt senere ud af at Wigenstein næsten intet filosofi havde læst). Det var som at læse hele filosofihistorien igen i dens enkelte trin (og fejltrin!), en antologi af fremtrædende filosoffer.

Jeg vil i denne opgave foretage en analyse af *Tractatus*, specielt med henblik på forholdet mellem metafysik og logik. Betegnelsen metafysik skal her forstås på to måder. I den oprindelige betydning som synonymt med ontologi og i den mere moderne betydning, som det transcendent og mystiske (for en god ordens skyld vil jeg gøre opmærksom på, at homonymien er tilfældig og ikke en pointe i denne opgave)

I forbindelse med den første betydning af ordet vil jeg igennem en analyse af de enkelte teser redegøre for Wittgensteins tidlige teori om logikkens, og dermed sprogets forhold til verden. Denne analyse af sprogteorien i *Tractatus* vil blandt andet danne grundlag for en analyse af forholdet imellem logik og metafysik i den anden betydning. Som tidligere nævnt er logik og metafysik i den forstand ikke ofte omhandlet i samme værk (slet ikke i *Tractatus'* størrelse), og jeg vil prøve at belyse denne dyade i *Tractatus*. I denne analyse ser jeg mig nødsaget til, grundet emnets karakter, at inddrage biografisk materiale, for at analysen kan blive så fuldstændig som mulig.

Opgaven skal ikke tolkes som et forsøg på at give nogen subtil eller ny udlægning af *Tractatus*, men blot gøre det forståeligt hvad det er der sker i værket. Jeg er ligeledes gået uden om de mere specifikke logiske problemstillinger f.eks. omkring N-operatørens forudsætning af en bevidst udvælgelses-proces eller ej, dels fordi det ikke er min stærke side og jeg derfor ikke ville kunne bidrage med noget begavet, dels fordi en eventuel afgørelse af

disse ting, ikke ændrer denne opgaves generelle analyse væsentligt.

Fremstilling.

Karakteristisk for *Tractatus* er den meget koncise og tilsyneladende systematiske fremstillingsform. Værkets teser er fremsat i paragraffer, formodentligt inspireret af Russell og Whiteheads *Principia mathematica*. Dette har flere grunde. Dels opnår Wittgenstein den enkle skønhed, der var ham meget magtpåliggende, dels kræver det ikke nogen videre bearbejdelse af manuskripterne, hans notatbøger, som netop var affærdiget i korte brudstykker. Sidst, men ikke mindst ville det være en yderligere overtrædelse, end *Tractatus* er i forvejen, af teorien om det principielt meningsløse i metasproglige afhandlinger. Han måtte, så at sige, økonomisere med ordene, og kun akkurat skrive nok til at 'vise' sit anliggende. Desuden vil bogen, som han skriver i første linie i forordet, kun blive forstået af den, der har haft lignende tanker selv. Det skulle gøre lange forklaringer overflødige.

Selvom stilen prætenderer enkelhed og konsekvens, er *Tractatus* som bekendt langt fra et letforståeligt værk og systematikken er kun tilsyneladende. Bogens syv hovedteser er præsenteret som syv overordnede paragraffer, med dertil hørende kommentarer i form af underparagraffer. Nummereringsmetoden er et decimalsystem der angiver hvilke paragraffer der fremstiller en tese og hvilke der uddyber og kommenterer, og dermed også hvilken vægt de respektive paragraffer bør tilægges. Således uddybes den første paragraf af 1.1, som så kommenteres i 1.11, 1.12 og 1.13. Grunden til at værket, som før nævnt, ikke er så ordnet som det tilsyneladende fremstår er, at decimalnotationen ikke er lige konsekvent hele tiden. For eksempel forekommer der ingen paragraf 2.0, selvom denne tilsyneladende bliver kommenteret af 2.01. Andre steder bliver systematikken brudt af en kommentar, der omhandler et helt andet tema end den foregående, og specielt til sidst i værket, får paragrafferne karakter af strøtanker. Oven i alt dette bliver forståelsen stærkt besværet af værkets lapidariske stil, som på orakelvis fremsætter tesaerne uden videre argumentation. En stil Wittgenstein var så bevidst om, at da Russell udbad sig argumenter, blev han bidt af med at, det ville være som hvis; "...he were dirtying a flower with muddy hands." ¹

De syv hovedteser lyder som følger :

- 1 Die Welt ist alles, was der Fall ist.
- 2 Was der Fall ist, die Tatsache, ist das Bestehen von sachverhalten.
- 3 Das logische Bild der Tatsachen ist der Gedanke.
- 4 Der Gedanke ist der sinnvolle Satz.
- 5 Der Satz ist eine Wahrheitsfunktion der Elementarsätze. (Der Elementarsatz ist eine Wahrheitsfunktion seiner selbst.)
- 6 Die allgemeine Form der Wahrheitsfunktion ist: $[p, \xi, N, (\xi)]$. Dies ist die allgemeine Form des Satzes.

¹ Ray Monk *Ludvig Wittgenstein* s. 54.

7 Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen.

Gennemgang af den kronologiske struktur.

Som teserne fremstår her, minder *Tractatus* om mange klassiske filosofiske værker (helt op til Descartes). Man tager sit udgangspunkt i verdens beskaffenhed (eller i gud), og elaborerer et helt system der ud fra, for til sidst at konkludere, gerne omkring noget helt andet end udgangspunktet. Denne klassificering af *Tractatus* kan dog imidlertid kun opretholdes, hvis man læser meget overfladisk, idet det kun er stilen, værket har tilfældes med klassiske filosofiske værker. Ved et nøjere studium viser det sig hurtigt, at ontologien ikke er værkets egentlige udgangspunkt. Jeg vil derfor igennem resten af opgaven skelne mellem den kronologiske struktur, dvs. den rækkefølge teserne er fremsat i i *Tractatus*, og den logiske struktur forstået som den argumentatoriske udvikling. Først vil jeg præsentere de væsentligste begreber som de optræder kronologisk, og derefter vil jeg uddybe begreberne i forbindelse med en fremstilling af det logiske forløb.

Fra første hovedtese til paragraf 2.1 fremstilles ontologien, der er karakteriseret ved at hævde verdens beståen af kendsgerninger (Tatsache), ikke af entiteter, samt en distinktion mellem virkeligheden og verden. Virkeligheden, som Wittgenstein også metaforisk kalder; 'det logiske rum', er summen af alle logisk mulige kendsgerninger. De mulige kendsgerninger kaldes sagforhold (Sachverhalte)², og de sagforhold som er aktualiseret i verden, kaldes kendsgerninger. Verden er derfor at betragte som en aktualiseret delmængde af virkeligheden. Genstandene (Gegenstände) udgør verdens substans og er byggestenene i såvel kendsgerninger, forstået som aktualiserede konfigurationer af genstande, og sagforhold, som er mulige konfigurationer af genstande. Genstandene kan dog ikke tænkes isoleret, men kun som del af de forskellige konfigurationer, der udgør sagforhold og kendsgerninger.

Fra 2.1 fremstilles generelle forudsætninger for afbildning. Et billede må have noget tilfældes med det afbildede, for at kunne siges at afbilde. Fælles for billede og det afbildede må være deres struktur (Struktur), dvs. den måde hvorpå deres elementer er sammensat. Forudsætning for at de kanbesidde strukturlighed, er at de er isomorfe med hensyn til den logiske form (Logische Form), idet den logiske form udgør det fundament hvorpå både billede og afbildede kan realiseres. Den logiske form er med andre ord strukturens mulighed.

Fra 3. hovedtese fremføres den såkaldte billedteori. Tesen hævder i store træk, at sætninger er sproglige billeder, hvor sætningstegnene (Satzzeichen) er således konfigureret, at sætningens struktur svarer til det sagforhold, den pågældende sætning beskriver. Sætningstegnene, der også kaldes navne (Namen), refererer hver især til en genstand, og sætningen 'kopierer' sagforholdets struktur ved, at navnenes konfiguration er i overensstemmelse genstandenes konfiguration.

Under 4. hovedtese behandles sprogets mulighed for at være meningsfuldt og sandt/falskt, samt logikken som forudsætning for sproget. Wittgenstein indfører ligeledes en epistemisk distinktion mellem at sige og at vise. Logikken kan, idet den er en forudsætning for sproget, ikke selv beskrives af dette sprog, men den viser sig i sproget. Som analogi kan man sige, at logikken er som en naturlov, der viser sig selv i sin virkning, men som ikke er nogen perciperbar entitet.

Under 5. hovedtese møder man teorien om sætningen som en sandhedsfunktion, som oprindeligt blev udviklet af Frege som en detailbeskrivelse af sproget³. Hos Russell og den

³G.Frege *Über Sinn und Bedeutung* (1892).

tidlige Wittgenstein gives tesen universel applikation. Tesen er siden bedst kendt under betegnelsen ekstensionalitetstesen, der blev introduceret af Carnap i *The Logical Syntax of Language*.

I 6. hovedtese fastslår Wittgenstein meningsfulde sætningers (sandhedsfunktioners) almene form, som er resultatet af en successiv endelig anvendelse af Sheffers streg på et antal elementarsætninger.

Den 7. hovedtese konkluderer at man bør tie om det, man ikke kan tale om. Som konsekvens deraf er der ingen underparagraffer.

At Wittgenstein har valgt at fremstille teserne i denne rækkefølge, frister til gætterier, da der ikke tekst-internt foreligger overbevisende filosofisk dokumentation til at begrunde nogen speciel motivation. Førhen synes der at have hersket en tendens til, ikke at beskæftige sig så meget med dette problem, sandsynligvis fordi værket generelt har været omgivet af megen mystik, og denne uafklarethed derfor blot er blevet efterladt i den dynde af ubesvarede spørgsmål, der uundgåeligt melder sig.

Personligt tror jeg godt, at man give et rimeligt svar uden at overfortolke. Jeg vil senere komme med et bud, baseret dels på en analyse af argumentationsstrukturen, og dels ud fra en analyse af værket i helhed, kombineret med biografiske fakta.

Gennemgang af den logiske struktur.

Der er flere grunde til at hævde, at *Tractatus'* logiske struktur er en anden end den kronologiske. Dels kan man ud fra Wittgensteins notatbøger bl.a. konstatere, at ideen om sproget som ekstensionelt kan dateres tilbage til de tidligste notatbogsoptegnelser, hvorimod ontologien sandsynligvis først er blevet til omkring et halvt år før færdiggørelsen af *Tractatus*.⁴ Dette harmonerer i øvrigt med det biografiske faktum, at det var igennem interesse for matematisk grundlagsforskning og logik, at Wittgenstein stødte på filosofien. Dels synes nogle af teserne at have en lidt umotiveret placering, og synes ikke at følge den foregående tese i den deduktive form, som *Tractatus* prætenderer.

Jeg har valgt at antage, at den femte hovedtese, den såkaldte ekstensionalitetstese, er det egentlige arnested for hovedteserne i *Tractatus*.⁵ Dels fordi det, som før nævnt, rent biografisk tyder på, at dette har været Wittgensteins udgangspunkt for udviklingen af *Tractatus* (deraf ordet 'arnested'). Dels af didaktiske grunde, idet teserne synes at tage sig mest forståeligt ud i denne rækkefølge, de er udarbejdet i. Hvordan denne rækkefølge yderligere kan begrundes ud fra den formelle argumentationsstruktur, vil jeg vende tilbage til senere.

Ekstensionalitetstesen

Ifølge ekstensionalitetstesen er alle meningsfulde sætninger sandhedsfunktioner. En sandhedsfunktion er en dom, hvis sandhed udelukkende afhænger af de indgående

⁵ En opfattelse jeg har fået fra bl.a. D.Favrholdts *An Interpretation and Critique of Wittgensteins Tractatus*, R.J.Fogelins *Tractatus* samt F.Gorzels *Det filosofiske grundproblemet* og undervisning.

argumenters sandhedsværdi. Det kan også udtrykkes ved $f(x)$, hvor $f(x)$ er en sandhedsfunktion, hvis x er en dom og sandhedsværdien af $f(x)$ entydigt afhænger af sandhedsværdien af x . Det vil sige at det semantiske indhold af de domme og argumenter, der indgår i en sandhedsfunktion, er uden betydning for funktionens sandhed. For at bruge den moderne logiks terminologi vil det sige, at man ser ord bort fra argumenternes intension (indhold) og kun interesserer sig for deres sandhedsværdi, kaldet ekstension (deraf navnet). Man kan derfor udskifte et argument med et hvilket som helst andet, med samme sandhedsværdi, uden at ændre på funktionens sandhedsværdi.

Dette har adskillige konsekvenser. Når en meningsfuld sætnings sandhedsværdi entydigt er bestemt af de indgående argumenters sandhedsværdi, kan der kun bestå en ekstern relation mellem to sætninger, hvis de vel at mærke ikke har fælles argumenter. Det vil med andre ord sige, at man aldrig ud fra kendskab til en sætnings sandhedsværdi, kan slutte til sandhedsværdien af en anden sætning, med mindre de har fælles argumenter. Hvis man kan konstruere et eksempel, hvor to eksternt relaterede meningsfulde sætningers sandhedsværdi alligevel er indbyrdes afhængige, vil man derfor kunne konkludere, at enten vil en grundig analyse vise, at sætningerne har fælles argumenter, eller at sætningerne har intern relation og at ekstensionalisttesen følgelig er forkert. At det er muligt at konstruere sådanne sætninger var Wittgenstein godt klar over. Under hovedtese 5 diskuteres problemet:

5.541 Auf dem ersten blick scheint es, als könne ein Satz in einem anderen auch auf andere Weise vorkommen. Besonders in gewissen Satzformen der Psychologie, wie "A glaubt, daß der Fall ist", oder "A denkt p", etc. Hier scheint es nämlich oberflächlich, als stünde der satz p zu einem gegenstand A in einer Art von Relation.

(Und in der modernen Erkenntnistheorie (Russell, Moore, etc.) sind jene sätze auch so aufgefaßt worden).

5.542 Es ist aber klar, daß "A glaubt, daß p", "A denkt p", "A sagt p" von der form "'p' sagt p" sind: Und hier handelt es sich nicht um eine Zuordnung von einer Tatsache und einem Gegenstand, sondern um die Zuordnung von Tatsachen durch Zuordnung ihrer Gegenstände.

Diskussionen angår de såkaldte propositionale attituder, hvilket vil sige det at en person forholder sig til en dom. Problemet er, at propositionale attituder ikke opfylder de ekstensionelle krav til en sandhedsfunktion, men tilsyneladende er meningsfyldte. For kun at have ekstensionel forekomst, må sætningens argumenter kunne udskiftes med andre argumenter med samme sandhedsværdi, uden at sætningens sandhedsværdi ændres. Lad os konstruere et eksempel. $f(X)$ udtrykker: "Poul tror..." Vi lader p udtrykke den sande sætning: "Jorden er ellipsoid-formet", og q udtrykke den sande sætning: "Sokrates var filosof". Vi ser da at funktionerne $f(p)$ og $f(q)$ ikke nødvendigvis har samme sandhedsværdi, da man sagtens kan forestille sig at Poul fx. kender til Sokrates, men tror at jorden er rund. Allerede tyve år forinden stødte Frege på samme problem⁶. Efter at have analyseret det til bunds konkluderer han, at ekstensionalisttesen har begrænset anvendelse og aldrig vil kunne gælde for hele sproget. Wittgenstein derimod er anderledes radikal og vil ikke acceptere en begrænsning af tesens applikation. Problemet er, siger han, at proportionelle attituder kun er pseudopropositioner, som ved analyse vil vise sig at være meningsløse. Hans løsning på problemet lyder i store træk som følger: Det empiriske jeg, som udgør vores psyke, er blot en tankerække, et Hume'sk 'Bundle of perceptions'. Det er derfor meningsløst at sige "lige nu har det empiriske jeg tanken p", når jeg'et i det øjeblik tanken er til stede, netop kun består af selvsamme tanke. Der er derfor ikke noget 'jeg' der tænker tanken, kun et 'jeg' som i det

pågældende tidspunkt, er identisk med tanken. Man bør derfor i stedet for sige "'p' tænker p", hvilket kan reduceres til p. Problemet ved denne løsning er, udover at det rent kontra-intuitive i at jeg'et blot skulle være een 'stream of consciousness', at Wittgenstein på denne måde udelukker sig selv fra at tale om forskellige propositionelle attituder. Hvori ligger forskellen på at føle noget, at ønske noget eller at tænke noget?

Et andet lignende problem omkring sætningers udelukkende eksterne relationer opstår, når sætninger udtaler sig om hinanden. En sætning kan i følge ekstensionalistesesen kun indgå i en anden sætning som argument, og kan derfor aldrig hævde noget om denne. David Favrholdt giver dette eksempel:

A sentence dealing with another such as "What is ment by "it is raining" is that drops of water are falling to the ground" violates this principle, because its truth-value is not dependent upon the truth value of "it is raining"....⁷

Lad os antage at sætningen "it is raining" er sand. Ifølge ekstensionalistesesen skulle vi så kunne udskifte denne med en anden sand sætning "the sun is shining in south-africa", uden at det ville påvirke den samlede sandhedsværdi. Da dette ikke lader sig gøre, må sætningerne have intensionel forekomst og altså være i modstrid med ekstensionalistesesen. Det er med andre ord umuligt at tale om sproget i form af metasproglige diskussioner. En konsekvens der ikke blot tvinger Wittgenstein til at erklære *Tractatus* selv meningsløs, men samtidig er udgangspunkt for hans redegørelse for sætningers mening, den såkaldte billedteori. Dette vender jeg tilbage til senere.

Grundbegrebet i ekstensionalistesesen er elementarsætningen (Elementarsatz). En elementarsætning er en atomar sætning, der ikke er yderligere analyserbar, forstået som ikke yderligere reducerbar, idet den er opbygget af simple bestanddele, som ikke selv er reducerbare. Disse bestanddele, som udgør elementarsætningens byggeklodser, kalder Wittgenstein for navne (Namen) eller urtegn (Urzeichen). Navnene refererer til genstandene, og er disses repræsentanter i elementarsætningen. Idet genstandene er simple, kan de kun benævnes og ikke beskrives. Beskrivelser er altid af noget sammensat (prædikationer ell. relationelle forhold), og genstandene kan som simple derfor kun benævnes. Al den information, som er indeholdt i elementarsætningen, er givet med sætningen selv, og ingen anden sætning kan således bidrage med yderligere information. Følgelig må elementarsætningens mening være givet med sætningen selv, og ikke kræve nogen 'støttesætninger'. Den er, som før sagt, ikke yderligere analyserbar.

I elementarsætningen er navnene i direkte forbindelse med hinanden, som leddene i en kæde. Wittgenstein skriver:

4.22 Der elementarsatz besteht aus nahmen. Er ist ein Zusammenhang, eine Verkettung, von namen.

4.221 Es ist offenbar, daß wir bei der Analyse der Sätze auf Elementarsätze kommen müßen, die aus Namen in unmittelbar Verbindung bestehen.

I molekylære sætninger, altså sandhedsfunktioner af de atomare elementarsætninger, optræder

⁷ D.Favrholdt: *An Interpretation and Critique of Wittgenstein's Tractatus* s.24-25.

ud over navnene ligeledes ord, der forbinder de enkelte elementarsætninger ('og', 'eller', 'ikke' osv.).⁸ Disse konnektiver, kaldet logiske konstanter, adskiller sig fra navnene ved ikke at have repræsentativ karakter:

4.0312 Die Möglichkeit des Satzes beruht auf dem Prinzip der Vertretung von Gegenständen durch Zeichen.

Mein Grundgedanke ist, dass die "logischen Konstanten" nicht vertreten. Daß sich die *Logik* der Tatsachen nicht vertreten läßt.

De logiske konstanter har altså udelukkende formel status og ingen ontologisk modpart. Hvis de repræsenterede genstande, kunne man komme i den situation, at dobbelt negationen af en elementarsætningen $\neg p$, beskrev et andet sagforhold end elementarsætningen p , selvom de ikke desto mindre var sande hhv. falske under samme betingelser. De logiske konstanter er derimod funktionelle dele af det logiske 'skelet', hvilket vi senere skal se ikke lader sig afbilde, da det er en forudsætning for sproget. Man kan egentligt betragte dem som en slags 'styrefunktioner', der uden at påvirke de indgående sætningers repræsentative indhold, determinerer, deres sandhedsværdi i forskellige kombinationer. I sætningerne (p og q) og ($p \vee q$) repræsenterer p og q de samme sagforhold, men de to sandhedsfunktioner har alligevel forskellige sandhedsværdier.

Grunden til at Wittgenstein pointerer nødvendigheden af, at sætningsanalysen må være endelig, og have den umiddelbare forbindelse mellem navne, elementarsætningen, som endemål, er følgende: Inden for logikken er det nødvendigt med sikkerhed at kunne bestemme en sætnings sandhed. Da *Tractatus* opererer med et korrespondenteoretisk sandhedsbegreb, er det derfor af stor betydning, at sætningen har en entydig mening, idet man ellers ikke vil kunne fastslå med sikkerhed om sætningen er sand i den pågældende situation. Da en sætnings mening afhænger af dens bestandeles mening, må disse kunne fastslås. Dette vil ikke være muligt, hvis der ikke gives nogen mindsteenheder, og analysen principielt kan foretages ad infinitum.

Forholdet mellem elementarsætning og navn er, at kun navnet har reference (Bedeutung), og kun elementarsætningen mening (Sinn), og sidstnævnte må siges at have en primær status (3.142). At elementarsætningen er primær i forhold til navnene skal forstås således, at navnene er kontekstafhængige og ikke bærer mening i sig selv. En slags semantikkens gestaltpsykologiske princip. Dette udtrykkes i 3.3:

3.3 Nur der satz hat sinn; nur im Zusammenhange des Satzes hat ein Name Bedeutung.

Navnenes heteronomi i forhold til elementarsætningen hænger sammen med, at de som repræsentanter for genstandene, må have en entydig mening. I *prototractatus* (2.0122) diskuterer Wittgenstein umuligheden i, at navne skulle kunne optræde både isoleret, og i sætninger. Der ville således ikke være nogen garanti for, at de havde samme mening i begge situationer.⁹ Ligeledes må de som repræsentanter for genstande, have samme essentielle

⁹ Prototractatus: 2.0122 What this comes to is that if it were the case that names had meaning both when combined *in* propositions and outside of them, it would, so to speak, be impossible to guarantee that in both cases they really had the same sense of the word. It seems to be impossible for words to appear in two different roles: by themselves and in propositions. Her taget fra R.J.Fogelin *Wittgenstein* s.33.

egenskaber som disse. Genstandene er jo netop kendetegnet ved ikke at kunne optræde isoleret (2.0121).¹⁰ Elementarsætningen må i modsætning hertil, som før nævnt, kunne forstås uafhængigt af andre. Dette er i femte hovedtese udtrykt ved "Der Elementarsatz ist eine Wahrheitsfunktion seiner selbst".

Da metasprog som konsekvens af ekstensionalitetstesen er en umulighed, må Wittgenstein forklare, hvorfra en sætning får sin mening og dermed sin sandhed. Idet en kohærensteori for mening er udelukket, må det være noget ikke-sprogligt, der giver sætninger deres mening og verificerer dem. På denne måde undgår man at redegørelsen for mening havner i en uendelig regres.

Billedteorien i. Afbildning generelt.¹¹

Min redegørelse for billedteorien vil falde i to tempi. Først vil jeg behandle *Tractatus'* generelle overvejelser over afbildning (2.1-2.225), det vil sige de formelle krav, man kan stille for at noget kan siges at være en afbildning. I anden del af min redegørelse vil jeg behandle tesen om sproget som billede, altså det man kunne kalde sprog-billedteorien. Først vil jeg lade Wittgenstein selv få ordet:

2.1 Wir machen uns Bilder der tatsachen.

2.11 Das Bild stellt die Sachlage im logische Raume, das Betehen und Nichtbestehen von Sachverhalten, vor.

2.12 Das Bild ist ein Modell der Wirklichkeit.

2.13 Den Gegenständen entsprechen im Bilde die Elemente des Bildes

2.141 Das Bild ist eine Tatsache.

2.15 Daß sich die Elemente des Bildes in bestimmter Art und Weise zu einander verhalten, stellt vor, daß sich die Sachen so zu einander verhalten.

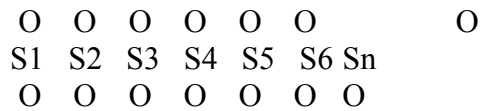
Dieser Zusammenhang der Elemente des Bildes heiße seine struktur und ihre Möglichkeit seine Form der Abbildung.

2.17 Was das Bild mit der Wirklichkeit gemein haben muss, um sie auf seine Art und Weise - richtig oder falsch - abbilden zu können, ist seine Form der Abbildung.

Som tidligere nævnt skelner Wittgenstein mellem kendsgerninger og sagforhold. Summen af

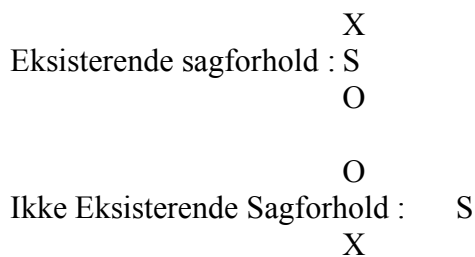
¹¹ Inspirationen til tesen om sproget som logisk billede, fik Wittgenstein, da han i en avis læste, at man i en retsag i Frankrig, havde benyttet modeller til at rekonstruere hændelsesforløbet af en bilulykke. Grunden til at jeg synes at anekdoten har interesse er, at den er et illustrativt eksempel på en logisk afbildning, og kan virke meget befordrende på forståelsen af tesen.

alle sagforhold, virkeligheden, kalder han også for det logiske rum. Det logiske rum skal forstås som ekstensionen af logisk mulige konfigurationer af genstande. Det vil sige, at eksempelvis den runde firkant og det udstrakte uden farve ikke forefindes i det logiske rum. Ud fra en almindelig antagelse om tertium non datur, kan alle sagforhold tilskrives een af to mulige tilstande; eksisterende og ikke eksisterende. Dette illustreres af D. Favrholdt på følgende måde¹²:

Figur 1. Model af det logiske rum

Rækken af S1, S2, S3.....Sn, udgør alle sagforhold og dermed det logiske rums ekstension. Man kan så vedtage at et kryds i den øverste bolle, angiver at det pågældende sagforhold eksisterer, og tilsvarende at et kryds i den nederste angiver ikke eksistens, således at:

Figur 2. Model af det logiske rum, hhv. sandt og falskt sagforhold.

Summen af alle sagforhold med kryds i øverste bolle, udgør således verden.

Idet et billede er en kendsgerning (2.141), er det underlagt samme formelle krav om logisk mulighed som alle andre kendsgerninger. Hvad et billede kan afbilde, må således altid falde inden for rammerne af det logiske rum (2.11), (2.12). Et billede kunne således godt afbilde det sagforhold, at en sten steg til vejrs, i en verden med modsatrettet tyngdekraft, men det ville ikke kunne afbilde en sten udenfor rummet. Billedet er derfor altid meningsfuldt, idet det er logisk.

Grunden til at verden lader sig afbilde er, at billede og sagforhold har samme logiske form. Dette er en forudsætning for at sagforholdets struktur, konfigurationen af genstande, lader sig oversætte til et billede, som er en konfiguration af billedelementer. Isomorfien sikrer, at de samme strukturer lader sig realisere i henholdsvis sagforholdet og billedet, eller med andre ord, at den fælles logiske form muliggør en 'oversættelse' af sagforholdets struktur til billedets struktur. Termen 'oversættelse' indikerer her, at der ikke er tale om, at genstandenes indbyrdes relationer nødvendigvis er identiske med billedelementernes relationer, blot at sagforholdets struktur restløst lader sig fastslå ud fra billedets struktur og omvendt. Dette kan eksemplificeres med den moderne digitale teknologi, hvor for eksempel computeren udelukkende benytter sig af et binært system i form af signal/ikke-signal, men ikke desto mindre kan frembringe komplekse skærbilleder og lyde. Her vil det være absurd at tale om, at de binære koder selv har farver eller ligger til højre og venstre for hinanden. Alligevel er det muligt med kybernetisk indblik at forudsige, hvad en givet binær kode skal oversættes til

på billed og lydsiden og omvendt.

Wittgensteins eget eksempel, forholdet mellem partituret, den udførte musik og rillen i pladen, er også meget illustrativt. Hver af disse tre strukturer, lader sig restløst oversætte til de andre to, fordi der består isomorfi mellem dem på det logiske niveau, men umiddelbart tager de sig fuldstændigt væsensforskellige ud (4.014) og (4.0141).

Selvom isomorfien er en forudsætning for afbildning, kan denne isomorfi aldrig selv afbildes. Dette må udelukkes, idet man ellers ville havne i en uendelig regres. Hvis selve afbildningen var en kendsgerning, ville den således kunne afbildes. Men så måtte afbildningen af afbildningen selv være en kendsgerning, og således kunne afbildes osv. Grunden til, at vi alligevel har kendskab til den logiske form, er fordi den 'viser' sig, hvilket vi kommer til senere.

Alt i alt kan man sige, at følgende betingelser skal være overholdt for at man kan tale om en korrekt afbildning i henhold til *Tractatus* definition:

-Isomorfi. Den logiske form er altid til stede, såvel i billede som i afbildede. Følgelig kan man aldrig have et billede af et ikke-muligt sagforhold. Dels fordi et sagforhold er kendetegnet ved at være logisk muligt. Dels fordi et ikke-logisk sagforholds struktur aldrig ville kunne oversættes til et billede, der er en kendsgerning, og derfor har logisk struktur.

-Strukturlighed. Billedet og det afbildede må tillige være konfigurationer af hhv. genstande og billedelementer, der er således beskafte, at en restløs oversættelse af strukturen er mulig.

Jeg har hidtil beskæftiget mig med billedets mening, som er det sagforhold i det logiske rum, som det afbilder. Hvornår et billede er sandt eller falsk, er derimod en anden sag. *Tractatus* opererer som bekendt med et korrespondenteoretisk sandhedsbegreb, og et billedes sandhed afhænger derfor udelukkende om det sagforhold, som det afbilder, eksisterer eller ej. Da et billede må kunne forstås uafhængigt af kendskab til dets sandhed, kan sandhedsværdien ikke være givet med billedet selv (2.22), (4.024), (4.064). Sandhedsværdien finder man således ved at sammenligne billedet med virkeligheden (2.21), (2.222), (2.223). Hvis billedelementernes konfiguration er i overensstemmelse med en kendsgerning, er billedet sandt. Hvis billedet svarer til et sagforhold, er det falskt.

Nu bliver det klart, hvorfor Wittgenstein indfører den lidt anstrengte distinktion mellem isomorfi og strukturlighed. Hvor den logiske form gør et billede meningsfuldt, gør strukturen altså billedet sandt eller falsk ved hhv. en overensstemmelse med en kendsgerning eller et sagforhold. Det er med andre ord muligt på denne måde at forstå et billedes mening, uden at kende dets sandhedsværdi.

Denne tætte forbindelse, billedteorien formår at skabe mellem billede og virkelighed, sikrer dels, at et billede er 'et billede af noget', samt at alt, hvad der er logisk muligt, virkeligheden, lader sig afbilde. Dette bliver af interesse, hvis vi nu træder ind i anden fase af billedteorien, nemlig sprog-billedteorien.

Billedteorien ii: Sprog-billedteori.

Wittgenstein udelukker, som før nævnt, med ekstensionalitetstesens enhver mulighed for metasprog og fjerner enhver nødvendig forbindelse mellem elementarsætninger. Han er derfor nødt til at operere med en meningsteori, der tilfredsstillende krævet om elementarsætningers autonomi og dermed også sætningers kontingens. Sætningen må med andre ord selv være i

stand til at vise sin mening direkte. Under 3.hovedtese står der:

3 Das logische bild der Tatsachen ist der Gedanke.

3.1 Im Satz drückt sich der gedanke sinnlich wahrnehmbar aus.

3.11 Wir benützen das sinnlich wahrnehmbare Zeichen (Laut- oder Schriftzeichen etc.) des Satzes als Projektion der möglichen Sachlage.

Die Projektionsmethode ist das Denken des Satz-Sinnes.

3.12 Das Zeichen, durch welches wir den Gedanken ausdrücken, nenne ich das Satzzeichen. Und der Satz ist das Satzzeichen in seiner projektiven Beziehung zur welt.

3.14 Das Satzzeichen besteht darin, daß sich seine Elemente, die Wörter, in ihm auf bestimmte Art und Weise zueinander verhalten.

3.2 Im Satze kann der Gedanke so ausgedrückt sein, daß den Gegenständen des Gedankens Elemente des Satzzeichen entsprechen.

3.202 Die im Satze angewandten einfachen Zeichen heißen Namen.

3.203 Der Name bedeutet den Gegenstand. Der Gegenstand ist seine Bedeutung.

3.21 Der Konfiguration der einfachen Zeichen im Satzzeichen entspricht die Konfiguration der Gegenstände in der sachlage.

Det ses nu hvordan en elementarsætning kan opfylde de krav, den generelle billedteori stiller til et billede. Sproget kan betragtes som afbildende, idet det udelukkende består af sandhedsfunktioner af elementarsætninger. Da tanken er det logiske billede (3), og den lader sig oversætte til en sætning, må denne selv være et logisk billede. Sætningsmanifestationen er sådan set tankens perciperbare yderside, hvor tankens struktur er oversat til sætningsmanifestationens struktur, således at tankeelementerne er udskiftet med sætningstegn. Kun når der er tale om en artikuleret tanke, kan man tale om en sætning, for uden at være 'tænkt', er sætningsmanifestationen kun en samling tegn, og danner ikke et billede (3.142). For eksempel er ordene: "Jeg overenskomst cykelstativ", ikke en sætning, da de ikke kan danne et billede. De opfylder altså ikke kravet om at kunne danne en projektiv relation til verden. Dette kalder Wittgenstein, at "der Satz ist der Satzzeichen in seiner projektiven Beziehung zur Welt" (3.12). Grunden til, at sætningsmanifestationen behøver tanken er, at tanken har den autonome karakter, som ekstensionalitetstesen kræver af en elementarsætning. En tanke viser altid selv, hvad den er en tanke om, og behøver ingen referencer. Tankens mening, det tanken er om, er altid givet og fikseret med tanken selv. Ved at sætningen (den tænkte sætningsmanifestation), er tankens yderside, opnår den samme autonome karakter, og viser derved på samme måde sin mening direkte.

En elementarsætning kan kun udtrykke relationelle forhold og ikke subjekt-prædikatsforbindelser. I de prædikative domme er der kun refereret til eet subjekt, der besidder en egenskab. Denne egenskab har ikke en repræsentativ karakter og kan ikke afbildes. Sætningen; "bolden er rød", er ikke et billede af en bold og 'rødhed' som entitet. Der er derfor ikke tale om en konfiguration af genstande, men blot een genstand og et prædikat. Da det essentielle i billedet er afbildningen af en genstandskonfiguration, kan en subjekt-

prædikatforbindelse ikke være et billede i sig selv og derfor heller ikke en elementarsætning. Uden dog at komme nærmere ind på dette her, kunne man eventuelt forsøge sig med en tolkning, der gik ud på at prædikative sætninger, blot er maskerede relationelle. Således at 'storheden' i "manden er stor", blot angav et størrelsesforhold til noget andet.

Ontologien.

Hvordan må verden være indrettet, hvis den skal kunne lade sig beskrive i et sprog med billedkarakter? Dette spørgsmål synes at have været udgangspunktet for udformningen af ontologien i *Tractatus*. Den må i hvert fald besidde en logisk form, synes det første krav at skulle lyde, idet det ellers ikke er muligt at opnå isomorfi mellem kendsgerninger og elementarsætninger. Alle kendsgerninger må tillige være kontingente, da der som konsekvens af ekstensionalitetstesens kun gives logisk nødvendighed (6.375).

Alt dette fører Wittgenstein til at hævde, at verden er summen af kendsgerninger, og ikke af ting. Dette er ækvivalent til at sætningen er primær i forhold til navnene, billedet i forhold til billedelementerne og tanken i forhold til dens psykiske elementer, idet sætninger, billeder og tanker er kendsgerninger.

Da logikken kræver, at sætninger har entydige meninger, og ekstensionalitetstesens udelukker metasprog, må der være noget ekstra-sprogligt, der kan befordre denne entydige mening. Der er derfor brug for noget usammensat, der kan fungere som referent for navnene, og derved give dem entydig mening. Disse simple entiteter kalder Wittgenstein for genstande (Gegenstände). Genstandene må være usammensatte, idet de ellers kunne have dele, der kunne indgå i konfigurationer, som hele genstanden ikke ville kunne, og ville derved ikke kunne være reference for navnenes entydige mening. Wittgensteins tankerække er, som det er set ofte før i filosofiens historie, at genstande må være simple for at kunne udgøre verdens substans. Substans er for Wittgenstein ikke blot et ontologisk krav, men tillige en nødvendig forudsætning for sætningers mening, idet man ellers måtte benytte sig af en kohærensteori for mening, der ville forbyde sig mod ekstensionalitetstesens og billedteorien.

2.0211 Hätte die Welt keine Substanz, so würde, ob ein Satz Sinn hat, davon abhängen, ob ein anderer Satz wahr ist.

Hvad Wittgenstein mener er, at havde verden ingen substans, var det ikke muligt at skabe korrespondens mellem sætningers mening og verden, idet denne mening således ikke ville kunne afgøres præcist. Substansen er sagt med andre ord det forankringspunkt, der pga. genstandenes simple karakter lader navnene fikserer sætningernes mening.

Når genstandene udgør verdens substans, betyder det, at de udgør substratum i alle skiftende kendsgerninger, idet de ikke selv forandrer sig. Forandring kræver kompleksitet, og genstande er jo simple. Her er med andre ord tale om det klassiske substansbegreb, som det uforanderlige i det foranderlige, som stammer helt tilbage fra antikken:

2.024 Die Substanz ist das, Was unabhängig von dem, was der Fall ist, besteht.

Grunden til at det i første paragraf alligevel slås fast, at det ikke er genstandene, der udgør virkeligheden, er, at de godt nok kan tænkes i forskellige sagforhold, men aldrig uden for et sagforhold (2.0122). Den første paragraf skal derfor forstås således, at det er genstandene, der udgør substansen, men at disse ikke kan tænkes isoleret, men kun som indgående i konfigurationer eller sagforhold. Dette er det samme som at sige, at virkeligheden er summen af sagforhold, fordi disse udelukkende består af genstande.

Sagforholdene består af konfigurationer af genstande, der er i direkte forbindelse med hinanden, som leddene i en kæde. Der gives således hverken hypostaserede relationer eller begreber i verden. Samtlige sagforhold en genstand kan optræde i, er givet med dens interne egenskaber, dens logiske form. Det skal forstås sådan, at man ikke kan forstå en genstand indgå i et sagforhold, uden at man samtidig kan forstå muligheden af genstanden i sagforholdet (2.0121). Formen er altså ikke en determination af, hvilke sagforhold den pågældende genstand vil komme til at indgå i, kun en logisk ramme for hvilke konfigurationer genstanden kan indgå i. Wittgenstein skriver således:

2.0124 Sind all Gegenstände gegeben, so sind damit auch alle *möglichen* Sachverhalte gegeben.

2.0141 Die Möglichkeiten seines Vorkommens in Sachverhalten ist die Form des Gegenstandes.

Fælles for alle genstandene er den logiske form. Ud over denne essentielle form, gives der også andre mere specifikke former, og Wittgenstein nævner selv tre:

2.0251 Raum, Zeit und Farbe (Färbigkeit) sind Formen der Gegenstände.

Spatiale, temporale egenskaber, samt farvethed er ikke er essentielt for genstandene, idet de, i modsætning til den logiske form, ikke altid er til stede i et sagforhold. For eksempel er en tanke en kendsgerning, men ikke udstrakt. Disse interne egenskaber er derimod specifikke former givet med nogle genstande.

Genstandene har imidlertid også eksterne egenskaber. De kommer dog først til udtryk i konfigurationen, idet de eksterne egenskaber, i modsætning de interne, er accidentielle og veksler med skiftende konfigurationer. Det giver altså ingen mening at tale om de eksterne egenskaber isoleret set, hvilket Wittgenstein kalder; at genstandene er farveløse (2.0233). Hvor de interne egenskaber er afgørende for, hvilke konfigurationer genstandene kan indgå i, er de eksterne egenskaber en beskrivelse af, hvordan disse konfigurationer er beskafne.

Da genstandenes interne egenskaber er bestemmende for det logiske rum, er de samtidig konstituerende for verdens logiske form, og dermed også sprogets logiske form. Der gives intet i verden, som ikke også vil kunne tænkes eller udsiges i sandhedsfunktionelle sætninger. Tilsvarende findes der ingen sandhedsfunktioner, der ikke beskriver et muligt sagforhold. Derfor kan Wittgenstein slå fast:

5.61 Die Logik erfüllt die Welt; die Grenzen der Welt sind auch ihre Grenzen...

Som konsekvens af dette er vi således afskåret fra at beskrive nogen form for transcendens, da vi i sagens natur ikke sprogligt kan 'nå længere ud' end logikken rækker. Vi kan ikke tale om verdens grænse, da det ville kræve, at man også kunne se denne grænse udefra, men dette kan ikke sprogliggøres. For Wittgenstein følger det desuden heraf at:

5.6 Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt.

At sprogets grænser er sammenfaldende med verdens, fører ifølge Wittgenstein uvilkårligt til solipsisme, idet han derved ekskluderer alt andet end sine egne tanker og sit sprog fra hans

livs domæne. Dette er da også konklusionen:

5.63 Ich bin meine Welt. (Der Mikrokosmos.)

Hvad Wittgenstein mener med solipsisme synes meget svært at forstå, og det skal nok tages cum grano salis. Det virker nemlig ikke som om at Wittgenstein bruger begrebet i den traditionelle forstand i betydningen subjektiv idealisme. Wittgenstein ville nok ikke i forordet have henvendt sig til en læser, eller brugt så mange kræfter på at etablere en korrelation mellem sproget og noget ekstra-lingvistisk, hvis verden var identisk med hans bevidsthed (sætningers sandhed og mening ville i så fald ikke være uafhængige). Ovenstående citat skulle således heller ikke identificere verden med mikrokosmos, men med makrokosmos, hvis der var tale om rigtig solipsisme. Desuden er der flere eksplicitte referencer til en omverden i *Tractatus*, som for eksempel i paragraf 6.373, hvor verden beskrives som uafhængig af Wittgensteins vilje. I det hele taget virker teorien om solipsisme mere eksistentielt begrundet end epistemologisk, og hvad Wittgenstein mener er nok blot, at man er bundet til sit eget perspektiv. Når paragraf 6.431 siger : "Wie auch beim Tod die Welt sich nicht ändert, sondern aufgehört", menes der med verden blot 'livet', fordi ;"Die Welt und das Leben sind Eins" (5.621).

Alt i alt synes Wittgensteins begreb om solipsisme så rodet og vanskeligt at begribe, at jeg af hensyn til forståeligheden, ikke vil prøve at uddybe det yderligere.

Til ontologien hører desuden sætningstegn og tanker, idet disse er kendsgerninger. Da det empiriske jeg, hvilket må betegnes som det man normalt kalder psyken eller bevidstheden, kun er en succession af tanker, hører dette ligeledes til det ontologiske. Mennesket er dog ikke restløst beskrevet, ud fra ontologiske betragtninger alene. Det empiriske jeg er ikke i stand til at afgøre sætningers sandhedsværdi, idet det kun er en strøm af billeder, og hvis billeder skal verificere billeder, fører det til en uendelig regres. Wittgenstein er derfor nødsaget til at indføre en instans ved jeg'et, som ikke er en kendsgerning, men har en anden ontologisk status. Dette andet jeg, det metafysiske subjekt, vil blive uddybet nedenfor.

Der tegner sig nu et klart billede af overensstemmelsen mellem det ekstensionelle sprog og ontologien.

-Til hvert navn i en sætning hører en gentand i det logiske rum eller virkeligheden.

-Summen af alle meningsfulde sætninger svarer til virkelighedens ekstension.

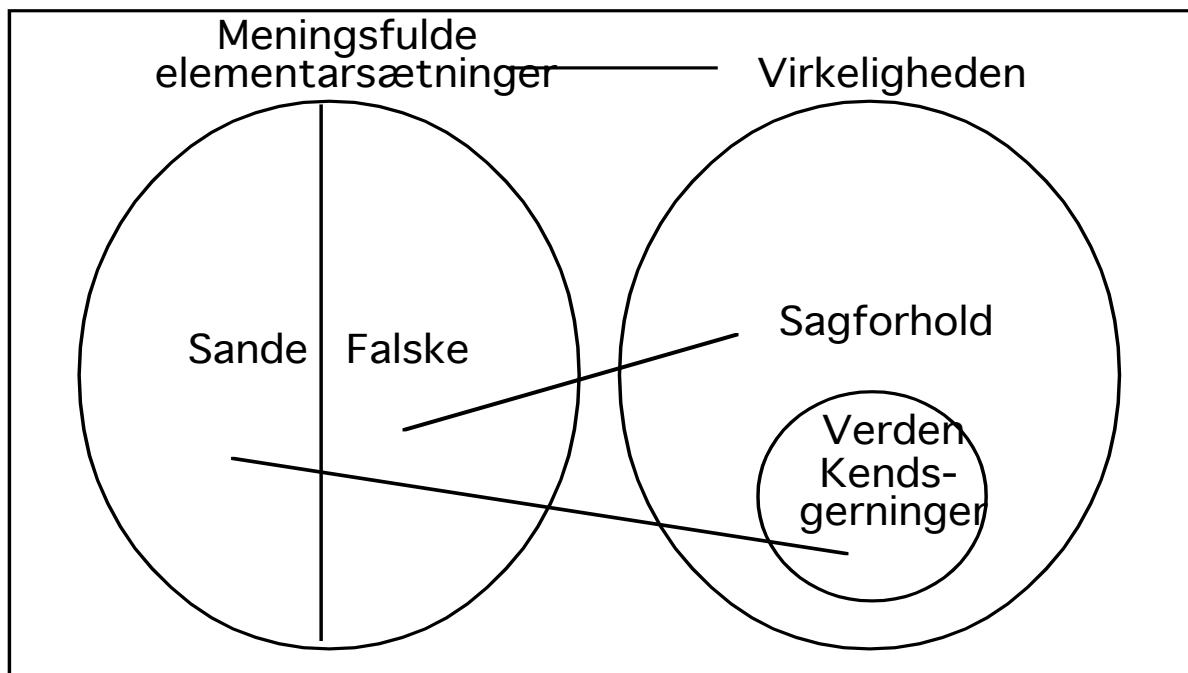
-Den delmængde af meningsfulde sætninger, der er sande, svarer til den delmængde af virkeligheden, der udgøres af verden.

-Komplementarmængden til de sande sætninger, altså de falske, svarer til de ikke eksisterende sagforhold.

-Navnenes kontekstafhængighed, modsvares af genstandenes essentielle eksistens i konfigurationen.

-Elemantarsætningernes kontingens modsvares med sagforholdenes kontingens. Allerede i første linje i slås det fast, at der ikke gives empirisk nødvendighed, idet verden er alt, hvad der er tilfældet. Dette bekræftes yderligere i paragrafferne (2.061) og (2.062).

Korrelationen kan illustreres således:

Figur 3. Korrelationen mellem sprog og verden.¹³

Det uudsigelige.

En af ekstensionalistenes konsekvenser er, at sætninger, der ikke ved analyse kan reduceres til sandhedsfunktioner, er meningsløse. Det er dog ikke altid lige let at gennemskue, om en given sætning er en sandhedsfunktion eller ej, og tilsyneladende meningsfulde sætninger har igennem historien givet mennesket store vanskeligheder. Nogle sætninger kan nemlig godt tage sig ud som meningsfulde, men ikke desto mindre bestå af en ukorrekt tegnsammensætning. Sætningen beskriver derfor ikke et muligt sagforhold, og kan følgelig hverken være sand eller falsk. Problemet opstår, når disse skjulte sproglige misforståelser giver sig ud for at handle om uløselige gåder i verden. Wittgenstein hævder at bl.a langt de fleste filosofiske problemer, er af en sådan karakter. Grunden til, at man ikke har løst de mest grundlæggende filosofiske problemer, som f.eks. sjæl/legeme spørgsmålet, viljens frihed, Guds eksistens, er, at de ikke kan løses. De er ifølge Wittgenstein kun sproglige misforståelser, og skal i stedet opløses. Dette skal ske ved hjælp af sproglig analyse, og ved at

¹³ Illustrationen er i store træk hentet fra F.Gorzalak *Det filosofiske begrundelsesproblem* s.105.

tvinge andre, der begynder at spekulerer metafysisk, til at granske deres udsagn, og analysere om det er meningsfulde tegn de bruger. En slags Hume'sk tilbageføringsregel. Konsekvensen af dette er imidlertid, at sproganalyse og metasproglig kritik bliver meningsløst, og dermed *Tractatus* selv. Derfor er Wittgenstein tvunget til at indføre en graduering af meningsløsheden, således at noget er konstruktivt meningsløst og andet blot er nyttesløs meningsløshed. Det konstruktive eller informative meningsløse er karakteriseret ved at det 'viser' sig og giver 'afklaring'. Pointen er, at selv om det, der viser sig, ikke kan udsiges, har det alligevel en vigtig epistemisk betydning, og kan til tider bruges i didaktisk henseende. Derfor kan Wittgenstein i næstsidste paragraf skrive:

6.54 Meine Sätze erläutern dadurch, daß sie der, welcher mich versteht, am Ende als unsinnig erkennt, wenn er durch sie - auf ihnen - über sie hinausgestiegen ist. (Er muß sozusagen die Leiter wegwerfen, nachdem er auf ihr hinaufgestiegen ist.)
Er muß diese Sätze überwinden, dann sieht er die Welt richtig.

Tractatus er altså at opfatte som informativ meningsløshed, idet den tjener til afklaring af ting, der ikke kan udsiges, men kun vises. Den hører dermed ind under den eneste tilladte form for filosofi; sproganalyse:

4.0031 Alle Philosophie ist "Sprachkritik"....[...]Russells Verdienst ist es, gezeigt zu haben, daß die scheinbare logische Form des Satzes nicht seine wirkliche sein muss.

4.111 Der Zweck der Philosophie ist die logische Klärung der Gedanke...

På det rent epistemiske niveau er det, der viser sig, af endnu større betydning. Her tænker jeg på logikkens rolle i verden og dermed i sproget. Vi kan ikke have direkte adgang til verden, kun adgang gennem sproget. Den eneste måde vi kan få kendskab til verden, er derfor at undersøge det som sproget, ifølge billedteorien, må have tilfælles med verden, for at kunne omhandle denne. Vi skal med andre ord se på sprogets logiske form og på logikken selv, for at forstå hvordan virkeligheden er indrettet. Logikken er, som før nævnt, forudsætning for sproget, men den kan ikke beskrives af sproget. Det ville nemlig kræve, at man kunne sætte sig ud over logikken og belyse den udefra (4.12). Men hvor der ikke er logik, er der heller ikke tanker eller sprog, og 'erkendelsen' kan dermed ikke være af sproglig karakter. Grunden til, at vi alligevel har kendskab til logikken, er, at den viser sig, dels i sproget generelt og dels i grænsetilfælde, som kontradiktioner og tautologier. Desuden er Wittgensteins senere kanoniske sandhedstavler i stand til at vise logikken formelt.

Ifølge billedteorien må der bestå isomorfi mellem billedet og det afbildede, for at man overhovedet kan sige, at det er en afbildning. Ved at sproget, som billede, deler den logiske form med virkeligheden, viser logikken sig i sætningens almene form. Sætningen afspejler den logiske form (4.121).

I sprogets grænsetilfælde, kontradiktionen og tautologien, viser logikken sig i sin reneste form, idet de indgående argumenters mening bliver opløst, og derved træder i baggrunden for den logiske form. Grænsetilfældene udgør ekstremerne i, hvad der er logisk korrekt tegnsammensætning, og er de eneste meningsfulde sandhedsfunktioner, der ikke er et billede af virkeligheden. Grænsetilfældene demarkerer derved det meningsfulde, som en slags ydreposter.

I kontradiktionen og tautologien blottes navnenes formale egenskaber ved, at de sammensat på disse måder ophæver hinanden. Kontradiktionen og tautologien afslører med andre ord

navnenes logiske form, ved at de i disse specifikke kombinationer, mister deres repræsentative karakter, og elementarsætninger mister deres billedkarakter. Mere metaforisk kan man sige, at kontradiktionen er et punkt uden udstrækning i det logiske rum, og tautologien udfylder alle pladser. Ingen sætninger kan gøre kontradiktionen sand, hvorimod alle er sande i tautologien.

Inden for logikken selv er der flere måder hvormed virkelighedens logiske form vises. Alene det faktum, at alle logikkens sætninger er tautologier (6.1), afslører de indgående tegns formelle egenskaber, som nævnt ovenfor. Af denne grund kan Wittgenstein sige, at logikken ikke handler om noget (6.11).

I sandhedstavlerne for de logiske konstanter, blotter den logiske form sig også, i en demonstratio ad oculos. De udgør, hvad man vil kalde en operationel definition af de logiske konstanter, og viser derved egenskaber, som ikke kan stipuleres.

Det udsigelige er ud over at være en epistemisk kategori, også en rubricering, for alt det væsentlige i livet, der ikke lader sig udtrykke vha. sandhedsfunktioner og dermed meningsfuldt. Dette område er kendetegnet ved stort set at være sammenfaldende med de klassiske filosofiske problemer, så som jeg' et, solipsisme, æstetik, etik og religiøse spørgsmål. Selvom Wittgenstein har ekskluderet disse problemer fra det meningsfuldes domæne, har han ikke negligeret deres betydning:

6.41 Der Sinn der Welt muß auberhalb ihrer liegen. In der Welt ist alles, wie es ist, und geschieht alles, wie es geshieht; es gibt *in* ihr keinen Wert - und wenn es ihn gäbe, so hätte er keinen Wert. Wenn es einen Wert gibt, der Wert hat, so muss er außerhalb alles Geschehenes und So-Seins liegen.

Denn alles Geschehen und So-Sein ist zufällig.

Was es nichtzufällig macht, kann nicht *in* der Welt liegen, denn sonst wäre dies wieder zufällig.

Es muß außerhalb der Welt liegen.

Alle aksiologiske og eksistentielle spørgsmål ligger således udenfor virkeligheden og det meningsfulde. Hvis de ikke gjorde, måtte de følgelig være kontingente og blotte konstateringer. Dermed ville de eo ipso miste deres aksiologiske og eksistentielle karakter, som for Wittgenstein netop er berettiget qua nødvendighed. Etikens meningsløshed begrundes, udover virkelighedens fravær af værdier, med, at da der kun gives logisk nødvendighed, kan man ikke tale om en fri vilje, der kausalt bevirker en god handling. Kausalitet er et blændværk og det er kun ved accidentielt sammenfald, at en viljesakt resulterer i den intenderede konsekvens. Verden er uafhængig af vores vilje (6.373). Det er ikke kendsgerninger i verden, der er etikens genstand, men verden som et samlet hele. Etikken ændrer ikke noget i verden, men grænsen for og karakteren af hele verden, eller rettere hvad man kan kalde livsverdenen:

6.43 Wenne das gute oder böse Wollen die Welt ändert, so kann es nur die Grenzen der Welt ändern, nicht die Tatsachen.....

Kurz, die Welt muß sozusagen als Ganzes abnehmen oder zunehmen.

Die Welt des Glücklichen ist eine andere als die des Unglücklichen.

Også den erkendende del af jeg'et, det metafysiske subjekt, hører til det udsigelige og er en grænse til verden (5.632). For at kunne opretholde billedteoriens korrespondensteoretiske sandhedskriterium, skal der være en instans, der kan foretage sammenligningen mellem

sætning og virkelighed. Denne sammenligning kan ikke selv være et sagforhold, da den i så fald selv skulle have fastsat sin sandhedsværdi osv. ad infinitum. Således er det empiriske subjekt udelukket fra at være denne sammenlignende instans, da det kun er en strøm af tanker, og kun kan afbilde sagforhold. Da Wittgenstein ved, at sætningers sandhedsværdi kan fastslås, er han derfor nødt til at indføre det metafysiske subjekt. Det metafysiske subjekt er den transcendentale instans, der foretager sammenligningen, og fastslår sætningers sandhedsværdi. Det metafysiske subjekt er simpelt, og er derfor hverken tænkende eller forestillende (5.631). Fastsættelsen af en sætningens sandhedsværdi ved sammenligning med virkeligheden, er ingen kognitiv proces, men derimod en instantan konstatering. Det metafysiske subjekt hører ikke under ontologien, men kan på den anden side heller ikke være transcendent, eller på nogen måde afsondret fra verden, idet den i så fald ikke ville kunne foretage sammenligningen. Det metafysiske må i stedet ligge på grænsen til verden, eller rettere udgøre grænsen til verden. Dette bruger Wittgenstein en øje-analogi til at illustrere (5.632). Øjet ser også 'ind' i verden, og er 'skillelinjen' til verden. Intet af det øjet ser, bærer dog imidlertid præg af at være set, og øjet kan ikke se sig selv. Den eneste evidens, øjet har for sin egen eksistens, er således, at det ser (hvilket måske kunne udtrykkes: 'video ergo sum'). Det metafysiske subjekt kan ikke siges at være entitet, men blot et ikke-hypostaseret perspektiv.¹⁴

Kritik.

Tractatus virker umiddelbart både med hensyn til form og indhold som et meget struktureret og konsistent værk. Det har mest af alt, karakter af et filosofisk system. Hovedteserne passer sammen som brikkerne i et puslespil, og de få huller, der er, er udfyldt af ad hoc hypoteser. Alene af den grund melder mistænksomheden sig. Det kræver ikke megen filosofisk skoling at lære at være på vagt overfor besnærende systemer, der prætenderer at besidde tilnærmelsesvis universel forklaringskapacitet. Sagen er den, at systemer oftest ligner korthuse deri, at er et af de grundliggende begreber et sådan system forkert, falder hele konstruktionen sammen. På samme måde er *Tractatus'* umiddelbare styrke, dets svaghed. Det faktum, at hovedteserne er så tæt sammenvævede, er ensbetydende med at, falder den ene ved nærmere analyse, er sandsynligheden for at de andre falder med, temmelig stor.

En anden ting er, at flere af grundbegreberne i *Tractatus* er grænsebegreber, hvilket i sig selv i forbindelse med filosofi kan være mistillidsvækkende. Inden for visse formelle videnskaber er det sommetider nødvendigt i en forklaringsmodel at benytte sig af grænsebegreber. Problemet opstår når denne metode benyttes i ikke formelle sammenhænge, hvor begreberne på grund af deres forklarende natur, er vanskelige at begribe som positivt eksisterende. Der sker derved en sammenblanding af forklaringsmetode og virkelighed, hvor grænsebegrebet delvist hypostaseret kommer til at svæve i en quasi-ontologisk sfære. Grænsebegreber har derfor oftest karakter af ad hoc definitioner, som skal lappe hullerne i konsistensens tjeneste. Det metafysiske subjekt, er for eksempel, efter min mening, af den art, som har en positiv virkning, men en svært fattelig eksistens.

Til grundbegreberne knytter sig imidlertid også et andet problem, som på sin vis skyldes deres grænse-eksistens. Der foreligger ikke et eneste eksempel på hverken elementarsætninger, genstande eller navne. Dette problem er så meget desto større, fordi der ikke blot er tale om forglemmelse, eller at Wittgenstein har taget deres eksistens for givet. Sagen er at det aldrig lykkedes for ham at give eksempler på disse, selvom det f.eks. af notatbøgerne fremgår, at han har prøvet. Dette forhold gør ikke teserne mere plausible.

Af hensyn til kronologien vil jeg indtil videre lade dette henstå i postulatets form, som en slags introducerende generel kritik. I det følgende afsnit vil jeg uddybe det yderligere. Min kritik vil ikke have til formål, på subtil måde at tilbagevise *Tractatus'* teser, hvilket efterhånden er gjort så ofte og af så mange (blandt andet Wittgenstein selv!), at det nærmer sig det trivielle. Formålet er derimod en overordnet redegørelse for problemerne i *Tractatus*, som vil danne fundament for min diskussion af værdien af værket i dag. Jeg nærer derfor ingen ambitioner om at behandle alle problemstillinger, men blot de væsentligste.

Jeg vil af systematiske grunde behandle de enkelte problemer i den rækkefølge, de optræder i, i forbindelse med det logiske forløb.

Ekstensionalitetstesen.

Som før nævnt er der ingen eksempler på en elementarsætning, hverken i *Tractatus* eller notatbøgerne. Sandsynligvis er grunden den, at det ikke lader sig gøre. Foreksempel kan en elementarsætning ikke modsige en anden, idet de derved måtte have interne relationer til hinanden. Det ville således være muligt ud fra kendskab til den enes sandhedsværdi at slutte til sandhedsværdien af den anden. I negationens tilfælde er der intet problem, idet den negerende sætning er en funktion, og derfor ikke en elementarsætning. Problemet ligger i kontradiktoriske tilfælde som; "pletten er rød" og "pletten er blå", hvor det synes at være temmeligt vanskeligt at opretholde en uafhængighed¹⁵. Wittgensteins eget svar er, at de to sætninger ved nærmere analyse vil vise sig at være sandhedsfunktioner med fælles argumenter, idet;... Es ist klar, daß das logische Produkt zweier Elementarsätze weder eine Tautologi noch eine Kontradiktion sein kann.¹⁶ At disse sætninger skulle være sandhedsfunktioner virker meget lidt plausibelt, da det er svært at forestille sig simple sætninger. Det er følgelig i det hele taget meget vanskeligt at give et eksempel på en elementarsætning, hvis blot angivelsen af en anden modstridende sætning eo ipso, gør den til en sandhedsfunktion.

Et andet væsentligt problem i forbindelse med elementarsætningen er dens statiske karakter. Man er principielt afskåret fra at give dynamiske eller kinetiske beskrivelser ved hjælp af elementarsætninger. For eksempel skulle en beskrivelse af en bold, der bliver kastet igennem et rum, enten være en elementarsætning, eller en sandhedsfunktion som indeholder konjunktionen af alle de elementarsætninger, der angiver boldens koordinater til et givet tidspunkt. Den første mulighed er selvsagt udelukket, idet elementarsætningen i så fald skulle være kompleks. I den anden mulighed bliver kravet om elementarsætningernes uafhængighed overtrådt. Desuden skulle tid og rum kunne deles op i et endeligt antal punkter, idet man ellers

¹⁵ Jeg tillader mig at bruge et prædikativt fænomenalistisk eksempel, selvom jeg tidligere har slået fast, at kun relationelle forhold kan danne en elementarsætning, fordi der i det prædikative forhold kun er eet objekt (der er ikke både pletten, og en 'rødhedens' entitet). Grunden til denne afvigelse er, at det er vanskeligere at give et tydeligt eksempel på en simpel sætning, i form af et relationelt forhold. Da det i dette tilfælde imidlertid er de principielle aspekter omkring elementarsætninger, jeg undersøger, hvor sætningernes reference er underordnet, benytter jeg mig af prædikative sætninger, for at undgå tvivl om deres simpelhed.

skulle angive et uendeligt antal koordinater og tidspunkter, for at beskrive bolden kontinuerlige bevægelse. På denne måde ville man ende i Zenons paradoks, og man måtte benægte bevægelsens eksistens.¹⁷ Det er heller ikke muligt at beskrive fortidige eller fremtidige sagforhold, idet sætningen ville indeholde et ikke referentielt navn, nemlig angivelsen af tidspunktet.

Med hensyn til navne er det ligeledes svært at finde et tilfredsstillende eksemplar. Dette problem er tæt knyttet til manglen på eksempler for genstande, idet navnene jo netop fungerer som tegn for disse. Hvis navnene i bogstaveligste forstand skal være simple urtegn, og refererer til noget udeleligt, må man enten tolke dette fænomenalistisk eller realistisk. Den fænomenalistiske er generelt utilfredsstillende, idet det synes meget vanskeligt at fastslå, hvad skal regnes som minimum visible. En meget konkret sprogteori vil derfor være forankret i en meget lidt konkret erkendelsesteori. Med hensyn til en realistisk tolkning skal man i princippet bevæge sig ind på quantefysikkens område for at finde deres referenter. Dette er af flere grunde uacceptabelt. Dels fordi selv uhyre simple sætninger vil være utroligt komplicerede. Dels fordi stort set ingen mennesker i så fald kender betydningen af de ord, de bruger, (her må der skelnes mellem at kende betydningen af f.eks. ordet "bord" og have teoretisk indsigt i, hvad sprog er generelt). Kendskabet til sproget skulle ligeledes principielt ændres i takt med atomfysikken eller det verdenssyn, den fremtidige fysik vil bibringe.

Under alle omstændigheder kan begge tolkninger føres absurdum ved at tage 'navne' bogstaveligt, hvilket vil sige som egenavne. Det er ganske meningsløst at hævde at alle entiteter, har deres eget navn, således at elementarsætninger kun benævnte specifikke entiter. Kvalitativt identiske genstande skulle følgelig kunne skelnes for at en sætning kunne være korrekt forstået.

Da sproget imidlertid har fungeret næsten upåklageligt som medie for information i mange år, må man enten konkludere, at tesen ikke bidrager med nogen forståelse af sproget, og derfor på traditionel filosofisk vis bør falde for Ockhams ragekniv (et princip som Wittgenstein selv var tilhænger af, se 5.47321), eller at den er falsk. Der er dog nogle, der har prøvet at redde teorien. Peter Carruthers hævder, at Wittgenstein med *Bedeutung* har ment semantisk indhold (semantic content), hvilket ikke skal forstås referentielt¹⁸. Carruthers støtter sig på korrekt vis til, at Wittgenstein i (5.02), (5.451) og (6.232) taler om de ontologisk set ikke eksisterende logiske konnektivers betydning. Problemet er blot, at det er svært at se, hvorfor Wittgenstein skulle gøre sig så store anstrengelser for, igennem hele *Tractatus*, specielt ved hjælp af billedteorien, at knytte sproget til verden, hvis det er en quasi-idealistisk tankegang, der ligger bag. Det er nok mere sandsynligt at fastholde betydning som referentielt, hvilket udtrykkes klarest i (3.203), (3.21) og (3.22), hvor det med al ønskelig tydelighed slås fast, at navnene refererer til genstandene. I stedet for at redde teorien, tydeliggør Carruthers på den måde blot inkonsistensen. R.J.Fogelin er også inde på problemet, og kritiserer E. Anscombe (og dermed jeg selv) for at læse '*Bedeutung*' i Freges forstand.¹⁹ Han kommer dog ikke med nogen løsning på problemet selv, og opnår derved, i lighed med Carruthers, kun at fremhæve problemet.

En lidt mere drilsk indvending mod ekstensionalistesesen ville være at nævne dens reflektive

¹⁷ Se D.Favrholdt *An Interpretation and Critique of Wittgenstein's Tractatus* ss.68-69.

¹⁹ R.J.Fogelin *Wittgenstein* s. 32.

problem. Den er nemlig ikke selv nogen sandhedsfunktion, og derfor meningsløs. Man kan formulere det lidt i lighed med løgnerparadokset; hvis ekstensionaliteten er sand, er den meningsløs. Hvis den er meningsfuld, er den til gengæld falsk.

Billedteorien.

Billedteoriens største problem er at redegøre for falske sætningers mening. Hvis billedet får sin mening ved at afbilde et sagforhold, men dette ikke eksisterer, hvordan kan man så tale om isomorfi og strukturlighed? Hvordan kan man overhovedet tale om billede? Altså må sagforholdet eksistere enten reelt eller formelt. Selvom Wittgenstein indfører begrebet om det logiske rum, hjælper det os ikke meget. Som før nævnt, under diskussionen om grænsbegreber, er det et problem, når formelle og oftest didaktisk motiverede begreber, synes at have en status af at 'virke ind i' den empiriske verden, eller have reel eksistens. Det er svært at se hvordan Wittgenstein, med hensyn til falske, men meningsfulde sætninger, undgår at havne i platonisme eller en anden slags begrebsrealisme. Endnu en diskrepans i forhold til til Wittgensteins egen teori om det ekstra-sproglige som sandheds- og meningskriterium.

Ontologien.

Der har siden *Tractatus'* udgivelse været givet mange forskellige bud på, hvordan man bør tolke genstande. De hyppigst benyttede versioner er en fænomenalistisk og en realistisk, som hver især har deres forer og ulemper i tilpasningsevne til ontologien. Det grundlæggende problem er, at Wittgenstein ikke interesserede sig for erkendelsesteori, som han mente var en disciplin under psykologien. *Tractatus* giver således ikke noget klar indtryk af, hvilken erkendelsesteoretisk position der hældes til, og virker nærmest eklektisk. Om Wittgenstein har overset dette eller blot ikke har set et problem heri, vil jeg lade være ubesvaret.

Den realistiske tolknings styrke ligger i at være mere konkret i forbindelse med en forståelse af, hvad Wittgenstein mener med, at substansen er uafhængig af, hvad der er tilfældet (2.024), samt at den skulle besidde interne og eksterne egenskaber. Desuden slår Wittgenstein fast i 5.64 at hans solipsisme er sammenfaldende med ren realisme. Til gengæld er den svært forenelig med kravet om simpelhed, idet noget udstrakt altid rent principielt vil være deleligt. En elementarsætning skulle i så fald bestå af uendeligt mange navne, hvis hver enkelt lille entitet skulle benævnes separat.

Den fænomenalistiske tolkning støtter sig bl.a til passager i notatbøgerne, hvor Wittgenstein synes at hælde til en fænomenalistisk erkendelsesteori.²⁰ Den interne diskussion, om disse skal forstås som minima visible, sansedata eller fænomenologiske set 'hele' ting (såsom bøger, stole, sko osv.), skal jeg ikke komme ind på her, men blot behandle samlet. Selvom det tyder på at Wittgenstein selv har brugt genstandene fænomenalistisk, giver det ikke megen afklaring. Det virker en smule underligt, at den verden som sandhedskriteriet står og falder med, skulle være relativ til den enkelte betragter. Korrespondenskriteriet er jo netop blevet indført som et objektivt kriterium.

Et sidste og meget stort problem ved ontologien er verdens akausalitet. Ved at verden kun er, hvad der er tilfældet og alle kendsgerninger er kontingente, udelukker Wittgenstein sig selv fra at tale om årsagssammenhænge og naturlove i almindelig forstand. Heri så Wittgenstein ikke noget problem, og mente blot at naturlove var faktorer i et vilkårligt verdensbeskrivelsessystem. Som analogi siger Wittgenstein, at hvor for eksempel Newtons

mekanik beskriver verden igennem et net af kradrater, kunne det lige så vel gøres med et net med trekantede eller sekskantede masker. Det siger mere om verden, at det lader sig beskrive på en sådan måde, end det siger om det pågældende beskrivelsessystem.²¹Problemet er blot, at Wittgenstein i denne diskussion om konventionalisme, glemmer den ontologiske side. Hvordan kan man ud fra *Tractatus'* ontologi redegøre for forandring eller bevægelse? I lighed med billedteorien bliver ontologien statisk, og det er svært at se, hvorfor en kendsgerning bliver afløst af en anden.

Det uudsigelige.

Det er svært at forstå, hvad Wittgenstein mener med begrebet 'afklaring'. Hvis tanker og sætninger formelt er identiske, er det ikke let at se, hvordan man kan erkende noget, hvis det ikke kan udsiges, og dermed tænkes? Det uudsigelige må således være en ikke-kognitiv erkendelse eller slet ikke erkendelse i normal forstand. Et andet spørgsmål, der melder sig, er, hvor denne afklaring har sæde. Det empiriske subjekt er selvsagt udelukket her, idet det strengt taget kun er en strøm af billeder, og det uudsigelige er principielt ikke afbildeligt. Det metafysiske subjekt derimod er ikke erkendende eller forstillende (5.631). Spørgsmålet er så bare om denne afklaring siger noget, eller om dette ad hoc definerede begreb ikke blot er genstand for større forvirring.

Argumentationsstrukturen.

Vi skal vende blikket mod den argumentatoriske strategi Wittgenstein benytter i *Tractatus*. Dette skal tjene to formål.

1)Dels som en forlængelse af kritikken. Jeg har tidligere været inde på, hvor tæt sammenvævet, de enkelte hovedteser i *Tractatus* er, og problemet i, at viser en af disse sig at være fejlagtig, falder hele konstruktionen måske sammen. Jeg vil derfor tilføje en formel analyse af argumentationsstrukturen til ovenstående tese-nære kritik, for derved at se hvordan *Tractatus* som hele modstår indvendinger.

2)Dels som forsvar for distinktionen mellem kronologisk- og logisk struktur. Ud over de tidligere nævnte grunde til at antage ekstensionalitetstesens som udgangspunkt for *Tractatus*, gør en belysning af argumentationsstrukturen dette forhold meget klart.

Når Wittgenstein i ekstensionalitetstesens stipulerer meningsfulde sætninger som sandhedsfunktioner, afhænger tesens sandhed af, at han kan redegøre dels for sætningers mening og dels for, hvordan sætningers sandhed fastslås. Til dette formål indføres billedteorien, som ved at give sproget billedkarakter, formår at leve op til ekstensionalitetstesens krav til meningsfulde sætninger. Billedteorien forudsætter til gengæld, i kraft af at operere med et korrespondenteoretisk sandhedskriterium, dels isomorfiske sammenligningsobjekter, dels en instans til at udføre sammenligningen, samt selve det

²¹Et synspunkt Wittgenstein havde fra fysikeren Heinrich Hertz, der i *Die Prinzipien der Mechanik* fremfører at teoremer i mekaniske systemer er vilkårligt valgte, og blot et udtryk for, i bogstaveligste forstand, et 'verdensbillede' (billede af verden).

formelle fællestræk i isomorfien. Disse tre forudsætninger er hhv. ontologien, det metafysiske subjekt og logikken.²² Ifølge ontologien må verden besidde logisk form for at der kan opnås isomorfi og tales om afbildning. Verden må samtidig være funderet på en substans bestående af simple genstande, idet det ellers ikke er muligt at fastslå sætningers sandhedsværdi entydigt. Det metafysiske subjekt skal kunne foretage sammenligningen, men kan ikke høre under ontologien, hvilket ville føre til en uendelig regres i sammenligningsøjemed. Logikken er selve den form, der er fællestrækket i isomorfien.

Som det ses ud af denne oversigt, dannes der et helt hierarki af forudsætninger. Således afhænger ekstensionalitetstesen holdbarhed i sidste ende af, om ontologien, tesen om det metafysiske subjekt og logikken er sand. Sagen er imidlertid, at deduktionen går modsatte vej, fra ekstensionalitetstesen til ontologien. Denne argumentatoriske strategi kaldes transcendental argumentation. I det transcendentale argument deducerer man fra en antaget sand tese til forudsætningernes sandhed. Da forudsætningerne er nødvendige betingelser for den antagede sande tese, er de følgelig også sande. Dette kan illustreres således:

$$\begin{array}{ll}
 p & p = \text{Antaget sand tese.} \\
 q < p & q = \text{Nødvendig betingelse.} \\
 & = q \quad \leq \text{ Nødvendig implikation.}
 \end{array}$$

Figur 3. Det transcendentale arguments form.²³

Argumentet for billedteorien er derfor følgende:

- 1) Alt meningsfuldt sprog er ekstonionelt.
- 2) Billedteorien er en nødvendig betingelse for et ekstonionelt sprog.
- 3) Billedteorien er sand.²⁴

På lignende måde sluttes der fra billedteorien til ontologien, det metafysiske subjekt og logikken. Selvom det metafysiske subjekt og logikken hører under det udsigelige, fungerer denne kategori ikke som transcendentalt argument. Det udsigelige er derimod en konsekvens af billedteoriens demarkation af de meningsfulde sætninger, og udgør komplementærmængden til hvad der lader sig afbilde. Det metafysiske subjekt og logikken må derfor regnes som specialtilfælde, af det udsigelige.

Rent grafisk kunne argumentationsstrukturen illustreres sådan:

²³ F.Gorzalak *Det filosofiske begrundelsesproblem* s.122.

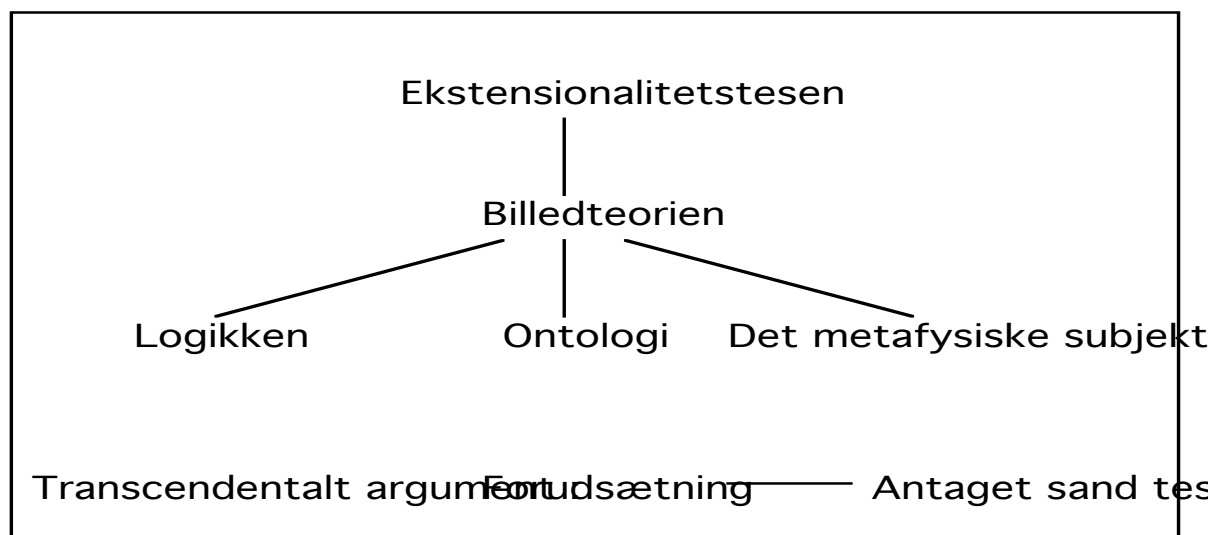

Fig.4 Argumentationsstruktur.

Ad 1. Nu da vi har set hvordan argumentationsstrukturen gør *Tractatus* til et hierarki af forudsætninger, skal vi undersøge værketets styrke i forhold til indvendninger. Som det fremgik ovenfor afhænger hele værket i høj grad af, om grundforudsætningerne er sande. Når jeg siger i høj grad, er det fordi, at i transcendentalt argument er nødvendigheden kun umiddelbar. Eller sagt anderledes, problemet ved det transcendentale argument er netop at godtgøre denne nødvendighed. Der kunne for eksempel godt tænkes, at et eller andet genialt hoved fandt på en alternativ meningsteori til billedteorien. Spørgsmålet er så bare i denne forbindelse, om den alternative teori ikke måtte være så nært beslægtet med den oprindelige, for at kunne opfylde kravene som substitut, at den ville blive behæftet med de samme fejl. Alt i alt synes jeg, at det er en rimelig indvending, at afhængigheden teserne imellem, gør *Tractatus* uhyre sårbar overfor falsificering af blot en enkelt af grundantagelserne.

Hvad enten man starter 'oppefra' med ekstensionalitetstesens, eller 'nedefra' med f.eks. ontologien i sin kritik, er det et problem for hele systemet.

Hvis man foreksempel antager, at ekstensionalitetstesens er falsk (hvilket jeg, andre filosoffer samt ikke mindst Wittgenstein selv har gjort ret sandsynligt), er det nærliggende samtidigt at tvivle på store dele af resten af værket, der jo, (som jeg synes at have vist), mest har karakter af ad hoc støtteser. Det er i hvert fald svært at se det tvingende i, at sproget må have billedkarakter, at det metafysiske subjekt må ligge uden for verden eller den klassiske påtånd, at verden må besidde mindsteenheder.

Hvis man omvendt antager, at ontologien er forkert (hvilket også er temmeligt plausibelt), er det meget svært at se, hvordan man så skulle kunne opretholde billedteorien, og dermed tesen om navne og elementarsætninger.

Det bør bemærkes, at det uudsigelige adskiller sig fra resten af teserne i *Tractatus* ved at være mindre sårbar over for indvendinger. Idet den blot er en konsekvens af sprogteorien, og ikke tæt knyttet til de andre hovedteser rent argumentatorisk, kan den sagtens være korrekt, uden at *Tractatus* som helhed er det. Dette vender jeg kort tilbage til.

Ad 2. Som det fremgik af min fremstilling af hhv. den kronologiske- og den logiske struktur, er disse to forløb stort set modsat prioriteret, forstået således, at rækkefølgen af hovedtesernes præsentation, er omvendt i de respektive strukturer. Dette er analogt til den transcendentale argumentationsform, hvor grund og begrundelse eller real- og erkendegrund, er omvendt prioriteret. Den kronologiske struktur følger således i store træk grundenes

(forudsætningernes) prioritering, fra ontologi over billedteori til ekstensionalistese.²⁵ Den logiske struktur følger på sin side til gengæld argumentationsrækkefølgen (og dermed også den epistemiske prioritet, idet her er tale om et transcendentalt argumentationsforløb), startende fra ekstensionalistesen over billedteorien for at slutte i ontologien (samt det uudsigelige, hvilket i dette tilfælde vil sige det metafysiske subjekt og logikken).

Når man bør opretholde distinktionen mellem den kronologiske- og den logiske struktur i *Tractatus*, skyldes det, at sidstnævnte giver mere overblik over værkets forløb og dermed bedre mulighed for at tage stilling. De enkelte teser lader sig meget lettere forstå, når de ses i lyset af de krav de har været udviklet ud fra. Der må derfor have været en direkte grund til, at tesaerne har en anden rækkefølge i værket. Ved at Wittgenstein følger grundenes prioritering, slører han tesernes argumentatoriske fundament. På denne måde kan han bevare den ikke-argumenterende kanoniske stil, som sandsynligvis skyldes, at han mente at *Tractatus'* indhold var uantastbart og definitivt.²⁶ Tesaerne fremstår således som selvberørende sandheder, og ikke blot som forudsætninger for den antagne ekstensionalistese.

Der er dog et bud, der er langt mere plausibelt, som knytter sig til Wittgensteins ærinde med *Tractatus*. Jeg vil nedenfor prøve at se værkets forløb i sammenhæng med de intentioner, Wittgenstein har haft med *Tractatus*, og den tilsigtede prægnans af de enkelte teser.

Et logisk eller metafysisk værk?

Lige siden *Tractatus'* udgivelse har den været genstand for stor diskussion, dog i aftagende grad med tiden. I den angelsaksiske filosofi anså man værket som et vigtigt manifest inden for den analytiske filosofi, og som en af hjørnestenene i idealsprogsfilosofien. På kontinentet betragtede man *Tractatus* som et vigtigt led i den logisk-empiristiske bevægelse, og Wienerkredsen var ivrige efter at etablere en dialog med Wittgenstein.

I ikke-filosofiske kredse har der hersket en tendens til at læse *Tractatus* som en metafysisk, etisk og endog eksistentialistisk bog, som kun benytter logikken til demarkation af det meningsfulde, for dermed at konkludere, at det væsentlige i livet ikke hører under dette. Dette lyder umiddelbart som om der er tale om to vidt forskellige værker, men ikke desto mindre er det selv samme lille bog, der er genstand for disse fortolkninger. Jeg vil nu prøve at give mit bud på, hvor prægnansen i *Tractatus* ligger, dels på baggrund af min hidtidige analyse af teksten, dels ud fra biografiske fakta. Jeg prætenderer ikke at ville diktere den 'rigtige' læsning af *Tractatus*, idet jeg er af den overbevisning, at en frugtbar læsning eo ipso er en berettiget læsning, men blot prøve at indkredse hvor værdien af værket ligger, og om denne er af filosofisk interesse.

Den kronologiske struktur.

Hvis man ser på forordet i *Tractatus*, erklæres det, at værket indeholder en sproganalyse, der viser, at langt størstedelen af de filosofiske problemstillinger er blotte sproglige

²⁵ Når den kronologiske struktur ikke er helt identisk med grundenes prioritering med hensyn til det metafysiske subjekt og logikken, skyldes det at disse to forudsætninger er rubriceret under det uudsigelige, som p.g.a sin status som konsekvens og ikke forudsætning, er placeret til sidst i værket.

misforståelser. At bogens indhold egentligt blot er en elaborering af synspunktet: Was sich überhaupt sagen läßt, läßt sich klar sagen und; wovon man nicht reden kann, darüber muß man schweigen²⁷ Formålet med *Tractatus* er således at demarkere, hvad der kan siges klart, og dermed ekskludere alt det meningsløse, inklusivt de traditionelle filosofiske spørgsmål, således at man for fremtiden kan undgå de futile diskussioner, filosofien hidtil har beskæftiget sig med. Så langt synes den positivistiske og analytiske læsning at være helt på sin plads. Det interessante er nu, at Wittgenstein slutter forordet af med at erklære, at han er af den overbevisning, at have løst problemerne omkring sprogets grænser definitivt, men - at værkets værdi består i at vise, hvor lidt der er vundet derved. Det er altså ikke selve demarkationsprocessen, der er af betydning, selve kortlæggelsen af sprogets logik, der er af interesse, men det faktum, at lige meget hvor grundigt vi analyserer sproget, opnår vi intet væsentligt dermed. Det væsentlige må altså med andre ord ligge uden for sprogets rækkevidde.

Men hvad er så det væsentlige ifølge *Tractatus*? Dette spørgsmål forbliver ubesvaret eksplicit igennem hele værket, men der sker dog en ændring af fokus imod slutningen af værket, som er af interesse. Hvis man ser på den sidste del af *Tractatus* (5.6 og fremefter, med forbehold for tematiske skift som i resten af bogen), er det nogle meget generelle betragtninger paragrafferne omhandler, og Wittgenstein bevæger sig mere og mere i retning af det eksistentielle, etiske, æstetiske, religiøse og hvad man i dag vil kalde metafysisk. Det bliver pointeret, at disse emner udgør det 'mystiske', som er kendetegnet ved netop ikke at kunne være genstand for diskussion:

6.522 Es gibt allerdings Unausprechliches. Dies zeigt sich, es ist das Mystische.

6.5 Zu einer Antwort, die man nicht aussprechen kann, kann man auch die Frage nicht aussprechen.

Das Rätsel gibt es nicht.

6.52 Wir fühlen, daß, selbst wenn alle *möglichen* wissenschaftlichen Fragen beantwortet sind, unsere Lebensprobleme noch gar nicht berührt sind. Freilich bleibt dann eben keine Frage mehr; und eben dies ist die Antwort.

6.4321 Die Tatsachen gehören alle nur zur Aufgabe, nicht zur Lösung.

Det væsentlige er altså de emner, der vedrører den menneskelige eksistens i almindelighed, og Wittgenstein har fået slået fast, at dette ikke lader sig sproliggøre. Men alt dette er holdt i en konstativ tone, og det er kun at betragte som forberedende øvelser, og ikke som *Tractatus'* egentlige mål.

At dette er tilfældet fremgår tydeligt af den tredjesidste og den sidste paragraf, som er egentlige imperativer:

6.53 Die richtige Methode der Philosophie wäre eigentlich die: Nichts zu sagen, als was sich sagen läßt, also Sätze der Naturwissenschaft - also etwas, was mit Philosophie nichts zu tun hat - , und dann immer, wenn ein anderer etwas Metafysisches sagen wollte, ihm nachzuwissen, daß er gewissen Zeichen in seinen Sätzen keine Bedeutung gegeben.....

²⁷ Forordet til *Tractatus*.

7 Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen.

Wittgensteins budskab er altså; tal kun hvad der kan tales om, og hold ellers mund. Lad være med at prøve og teoretisere omkring etik, æstetik, religion osv.. En holdning der har givet Wittgensteins filosofi prædikatet 'antifilosofi' (både tidlig og senfilosofien).

Grunden til at jeg har valgt at kalde dette afsnit for det kronologiske forløb, lader sig afsløre nu, idet der med afsløringen af Wittgensteins projekt med *Tractatus*, lader sig udlede et svar til det tilbagevendende spørgsmål omkring tesernes rækkefølge. Hvis formålet med *Tractatus* har været at vise at traditionel filosofisk diskussion er futil, og at man bør afholde sig fra at sige andet end principielt verificerbare sætninger, så lader værkets konstruktion sig lettere forstå. I hvert fald med hensyn til det udsigelige og den sidste paragraf. Resten af forløbet har med denne forklaring stadig en hvis ad hoc karakter over sig, men dette bliver pludselig mindre betydningsfuldt, hvis formålet med bogen har været af eksistentielt tilsnit. Lad os prøve at rekonstruere *Tractatus* ud fra denne teori.²⁸

Wittgenstein starter sin filosofiske karriere ved i sit virke som ingeniør at fatte en interesse om matematikkens grundlag. Han bliver anbefalet Russells og Whiteheads *Principia Mathematica* og støder endvidere på nogle af Freges værker, hvorigennem hans interesse bliver vendt mod logikken. Han begynder at beskæftige sig med forholdet mellem logik, sprog og verden, ud fra en antagelse hentet fra *Principia Mathematica* og tildels Freges *Über Sinn und Bedeutung*, at sproget skal forstås ud fra den ekstensionelle logik. Samtidig hermed har Wittgenstein læst Schopenhauer og forfattere som Tolstoj og Dostojevskij, hvorved han har mødt et mere eksistentielt og religiøst verdensbillede. Under udarbejdelsen af *Tractatus'* enkelte teser, som tog en del år, har han pludseligt set en mulighed for at kombinere de to ting; mystikken og logikken. Logikken kan bruges som middel i det antifilosofiske projekt, mod den traditionelle vrøvlen omkring ikke-faktuelle forhold, som Wittgenstein har mødt i akademiske kredse, blandt andet under sit ophold i Cambridge. Da Wittgenstein er overbevist om indholdets rigtighed (jvf. forordet), bygger han *Tractatus* op som et kanonisk værk, efter en klassisk skabelon, hvor der ud fra nogle antagelser omkring verden tilsyneladende deduceres til sprogets natur, og derfra til hvad der må ligge uden for sproget, for til sidst at konkludere, at hvad man kan tale om og ikke kan tale om, ikke bør sammenblandes. Den kronologiske rækkefølge kan altså tildels forklares med, at da værkets signifikans ligger i det udsigelige, bør det placeres til sidst i værket, umiddelbart før det kulminerende imperativ. Dette harmonerer også med det faktum, at det udsigelige er en konsekvens af sprogteorien, og ikke en del af selve argumentationsforløbet. Derved besidder den en mere konklusiv isoleret status.

For at dette ikke blot skal svæve usikkert i hypotesens form, vil jeg nu kort redegøre for hvorvidt ovennævnte tolkning af *Tractatus*, er i overensstemmelse med biografiske fakta.

Tractatus set biografisk²⁹.

Grunden til at *Tractatus* tager sig ud som en lidt underlig kloning af logik og mysticisme, kan man godt finde forklaringer på i de biografier, der er skrevet om Wittgenstein. Der er ingen

²⁹ Nærværende afsnit skal forstås som et forsere ved i sit *virke* som ingeniør at fatte en interesse om matematikkens grundlag. Han bliver anbefalet Russells og Whiteheads *Principia Mathematica* og støder endvidere på nogle af Freges værker, hvorigennem hans interesse bliver vendt mod logikken. Han begynder at besk

tvivl om, at det var logikken, der først optog Wittgenstein, og at de mere etiske perspektiver først meldte sig undervejs. G.H. von Wright skriver:

The oldest parts of the *Tractatus* are those dealing with logic.³⁰

I sin dagbog skriver Wittgenstein d. 2. August 1916, at hans arbejde:

'Broadened out from the foundations of logic to essence the of the world'.³¹

Hvad der var skyld i denne ændring af Wittgensteins arbejde, vil jeg ikke komme nærmere ind på her, men henvise til bøger som *Wittgensteins Vienna* af A.Janik og S.Toulmin, der udelukkende beskæftiger sig med den side af sagen. I stedet vil jeg vende blikket mod de biografiske fakta, angående min ovenstående udlægning af prægnansen i *Tractatus*.

I nyere monografier og biografier er det normalt at betragte *Tractatus* som et etisk værk, og mængden af fakta til støtte for dette er overvældende. Wittgenstein synes også selv at have betragtet *Tractatus* således, og en af grundene til, at man i så mange år sad dette overhørig, er nok den store gennemslagskraft inden for logiske og sproganalytiske kredse, som værket havde i starten, og tildels har i dag. *Tractatus'* logiske indhold er af sådan en vægtig karakter, at det kan have en tendens til at overskygge alt andet. Wienerkredsen havde således svært ved at forstå, hvorfor deres arbejde ikke interesserede Wittgenstein, og han chokerede dem yderligere ved at oplæse digte, når han endelig dukkede op til deres møder. Denne passage fra Ray Monks biografi illustrerer dette tydeligt:

Sometimes, to the surprise of his audience, Wittgenstein would turn his back on them and read poetry. In particular...[]... he read them the poem of Rabindranath Tagore, an Indian poet much in vogue in Vienna at that time, whose poems express a mystical outlook diametrically opposed to that of the members of Schlick's circle. It soon became apparent to Carnap, Feigl and Waismann that the author of *Tractatus Logico-Philosophicus* was not the positivist they had expected.³²

Russell og Frege forstod heller aldrig rigtigt *Tractatus* ifølge Wittgenstein. I et brev dateret 19.August 1919, beklager Wittgenstein til Russell om Freges kapering af *Tractatus*:

'I gather he doesn't understand a word of it'.³³

Ligeledes var Wittgenstein imod at Russells indledning til *Tractatus* skulle trykkes, og det var kun fordi at Russells status gjorde det lettere at få et forlag til at indvillige i en udgivelse, at Wittgenstein gav sig. Til Russell selv skrev han:

I sin dagbog skriver *Wittgenstein* d. 2. August

'There's so much of it that i'm not in agreement with'
'All the refinement of your English style, was, obviously, lost in the translation and what remained was superficiality and misunderstanding'.³⁴

Som afrunding på dette afsnit vil jeg citere en del af det brev Wittgenstein sendte til redaktør von Ficker i forbindelse med en eventuel trykning af *Tractatus*. I citatet henvender Wittgenstein sig på en måde til læsere af *Tractatus* generelt, og passagen er egentlig at betragte, som er en slags manual til korrekt læsning af *Tractatus*:

'...I once wanted to give a few words in the foreword which now actually are not in it, wick however, I'll write to you now because they might be a key for you: I wanted to write that my work consist of two parts: of the one which is here, and of everything which I have not written. And precisely this second part is the important one. For the Ethical is delimited from within, as it were, by my book; and I'm convinced that, stricly speaking, it can ONLY be delimited in this way. In brief, I think: All of that which many are babbling today, I have defined in my book by remaining silent about it.... [...]...For the time being, I'd recommend that you read the foreword and the conclusion since these express the point most directly'.³⁵

Konklusion.

Der er ikke mange filosofiske værker, der har haft en så tragisk skæbne, hvad angår budskab og virkning, som *Tractatus*. Bogen, der maner til stilhed, som konsekvens af både filosofiens, og metasproglige afhandlingers meningsløshed, er blevet en af det tyvende århundredes mest omdiskuterede filosofiske værker. Nærværende opgave er således heller ingen undtagelse fra hoben af overtrædelser af Wittgensteins bud. Det er derfor nok mere korrekt at kalde *Tractatus'* skæbne for tragikomisk, eller i det mindste en privilegeret tragisk skæbne. Der er nok ingen tvivl om, at det modsatte udfald, at *Tractatus* var blevet forbigået i tavshed, heller ikke var i Wittgensteins interesse. Så havde filosoferne blot talt videre uden at være opmærksomme på, at der kunne være et problem deri.

Tractatus er på alle måder et besynderligt værk og nærmest et paradoks, idet det må betegnes som uhyre fejlagtigt, men samtidigt temmeligt genialt. For eksempel finder jeg teorien om det uudsigelige meget besnærende, men Wittgensteins argumentation derfor yderst tvivlsom. Generelt er *Tractatus* nok mere dragende end korrekt, forstået på den måde, at den som system tilbyder en fristende pakkelse, men i detaljer hurtigt falder fra hinanden.

Som tidligere nævnt er de største problemer i *Tractatus* af generel og principiel karakter. Teserne er meget formalistiske og alt for ufleksible. Man kan undre sig over, at Wittgenstein ikke har set et problem i, at hverken han, Russell eller andre var i stand til at give et eneste eksempel på en elementarsætning eller en genstand. Han har tilsyneladende ligeledes været immun over for de paradokser, han stødte på undervejs, for eksempel umuligheden af kontradiktoriske elementarsætninger, eller falske sætningers status. Denne dogmatiske rigiditet er imidlertid ikke Wittgensteins problem alene. I det hele taget virker idealsprogsfilosofien og projektet om at reducere alt sprog til få logiske principper, ret naivt i dag, post sen-Wittgenstein. Og som så mange andre skoler eller retninger, virker det helt

selvsuggesterende og skolastisk.

For en god ordens skyld, vil jeg nu kort rekapitulere og gøre status over, hvad der er sket i opgaven.

Jeg har gjort rede for sprogteorien i *Tractatus*, ud fra en antagelse om, at bogens femte tese, den såkaldte ekstensionalitetstese, danner udgangspunktet. Sproget består i følge *Tractatus* udelukkende af sandhedsfunktioner af atomare sætninger, kaldet elementarsætninger, der på grund af deres billedkarakter, kan forstås uafhængigt af hinanden. Sprogets evne til at afbilde virkeligheden skyldes isomorfien imellem sprog og virkelighed, der gør det muligt for navnene i sætningerne at være konfigureret i lighed med genstandene i sagforholdene. Denne logiske form gør samtidig sætningerne meningsfulde. Sætningerne er sande hvis de afbilder et eksisterende sagforhold, en kendsgerning, og falske, hvis de afbilder sagforhold, en blot mulig kendsgerning.

Alt hvad der ikke lader sig afbilde, for eksempel etiske, axiologiske og religiøse forhold samt forudsætningen for afbildningen, logikken, hører til det uudsigelige.

Jeg har opereret med en distinktion mellem den kronologiske og den logiske struktur. Til støtte for denne strategi har jeg foretaget en analyse af argumentationsstrukturen. Hermed viser jeg, at Wittgenstein benytter en transcendentalargumentatorisk strategi, hvori han slutter fra en antaget sand tese, ekstensionalitetstesen, til forudsætningerne for denne tese.

Jeg har desuden gjort rede for forholdet mellem metafysik og logik i *Tractatus*. Konklusionen på dette er, at *Tractatus* efter alt at dømme, oprindeligt var tænkt som et rent logisk værk, men har under udfærdigelsen ændret karakter. Som *Tractatus* tager sig ud i den endelige form, er den en demarkering af det meningsfulde, for derigennem at konkludere imperativt, at hvad man ikke kan tale om, skal man ikke tale om. I denne demarkationsproces forekommer så 'tilfældigvis' nogle temmeligt skelsættende logiske teser, der har gjort, at Wittgensteins samlede intention med bogen ofte har været misforstået. Denne tolkning af *Tractatus* finder støtte i såvel tekst-intern analyse som i biografisk materiale, og kaster lys over motivationen bag tesernes placering i den kronologiske rækkefølge.

Summa summarum kan *Tractatus* vurderes på to måder, og udfaldet bliver ganske forskelligt. Hvis man bedømmer *Tractatus* på sin sprogteori, må man konkludere at den i store træk er forkert. Alene det faktum, at denne opgave synes meningsfuld, er en slags argumentum ad absurdum. Det er spørgsmålet, om ikke Wittgensteins kur er værre end sygdommen, forstået således at alle de sprogfunktioner, som bliver erklæret meningsløse, når alt kommer til alt, virker mere meningsfulde end *Tractatus* sprogteori.

Ser man derimod *Tractatus* som et metafysisk værk, står det straks bedre. Eksistentielle, etiske og religiøse emner har mere karakter af budskaber end beskrivelser, og verificerbarheden er derfor ikke af så stor betydning. Anderledes sagt; hvor Wittgenstein måske har følt, at han havde bevist filosofiens umulighed, viser det sig ved nærmere analyse, at han egentligt blot har givet udtryk for en holdning, indpakket i et pseudobevis.

Personligt synes jeg, at Wittgensteins begreb om det uudsigelige er af interesse, såvel i filosofisk som i ikke-filosofisk sammenhæng. Hermed mener jeg, at teorien er af erkendelsesteoretisk betydning, idet den, i mine øjne, korrekt angiver nogle af de emner; religiøse, æstetiske og tildels eksistentielle spørgsmål, der er futile og frugtesløse at diskutere inden for filosofien. De bør dog ikke ignoreres af den grund, men accepteres som et alternativt verdensbillede, præsenteret af kunst og litteratur. Teorien om det uudsigelige afhænger ikke i samme strenge grad af de andre teser, og man kan godt forestille sig den bibeholdt, uden at

skulle antage hele systemet. Det uudsigelige er blot en konsekvens af sprogteorien, og forudsætter på ingen måde denne specifikke sprogteori karakter. Set i dette lys, synes *Tractatus* stadig at være et interessant værk og have en berettigelse.

Når nu alt dette er sagt, lad os så følge Wittgensteins bud: Lad os alle tie.

Litteraturliste

Aggerbeck, Signe og Ousager, Asger *Metafysikken hos den tidlige Wittgenstein* Fra *Philosophia* årg.22, nr,1-2. (Århus 1996).

Carruthers, Peter *The Metaphysics of the Tractatus* (Cambridge 1990).

Carruthers, Peter *Tractarian Semantics* (Cambridge 1989).

Favrholdt, David *An Interpretation and Critique of Wittgenstein's Tractatus* (København 1964).

Fogelin, Robert J. *Wittgenstein* (London 1976).

Fredriksson, Gunnar *Wittgenstein* (Stockholm 1993).

Gorzela, Flemming *Det filosofiske begrundelsesproblem* (Odense 1995).

Janik, Allan og Toulmin, Stephen *Wittgenstein's Vienna* (New York 1973).

Monk, Ray *Wittgenstein - The Duty of Genius* (London 1990).

von Wright, G.E. *Wittgenstein* (Oxford 1982).

Wittgenstein, Ludwig *Werkausgabe Band 1* (Tractatus logico-philosophicus, Tagebücher 1914-1916 og Philosophische Untersuchungen) (Frankfurt am Main 1995).